

ARKEOLOGI I NORR 4/5

1991/92

NORRLAND

ARKEOLOGISKA INSTITUTIONEN

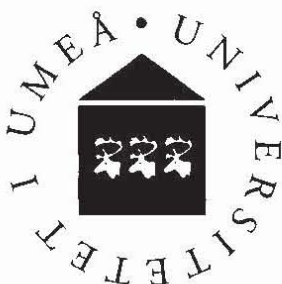
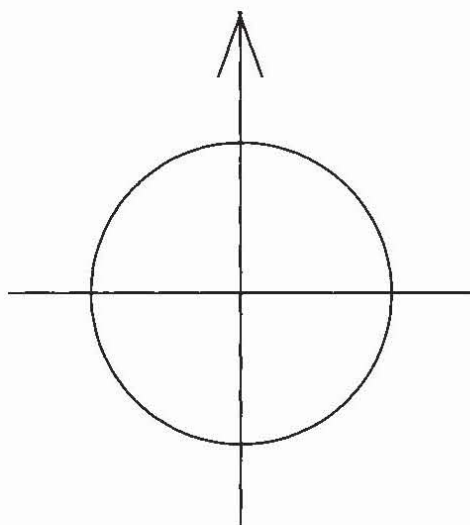
UMEÅ UNIVERSITET

ARKEOLOGI I NORR

4/5

1991/92

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology

Utgivare: Institutionen för arkeologi, Umeå universitet

Redaktör: Evert Baudou

Distribution: Institutionen för arkeologi,
Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sverige

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forsknings-
rådet, Stockholm

Figuren på omslaget från *Norrland. Småskrifter utgifna af Norrländska
Studenternas Folkbildningsförening*, N:o 8 (1908).

ISSN 0284-558X

Printed in Sweden by

Centraltryckeriet, Umeå 1993

Innehållsförteckning

<i>Evert Baudou</i> Förord	5
<i>Evert Baudou</i> Norrlands forntid i historieskrivning och hembygdsrörelse	9
<i>David Loeffler</i> Nora socken och E4:an. Ett arkeologiskt perspektiv	39
<i>Inge Lindström och Lena Olofsson</i> Maritima fornlämningar i den bottniska skärgården	55
<i>Sven-Donald Hedman</i> Undersökningar av vikingatida i medeltida bosättningar i Lappland	75
<i>Lillian Rathje</i> Ortnamn och arkeologi. En jämförande materialanalys i nio ångermandländska kustsocknar	93
<i>Anders Huggert</i> En spets och ett sänke av ben från Kattisträsk i Norsjö	147
<i>Anders Huggert</i> Fynden från stridsyxekulturens boplats vid Kallbäcken i Västerbotten	155
<i>Sven-Donald Hedman</i> Två asbestkeramikfynd vid Kakel, Hornavan	159

Lillian Rathje

Ortnamn och arkeologi En jämförande materialanalys i nio ångermanländska kustsocknar

Rathje, L. 1993. Ortnamn och arkeologi. En jämförande materialanalys i nio ångermanländska kustsocknar. (Placenames and archaeology. A comparative analysis in nine coastal parishes in Ångermanland.) *Arkeologi i norr* 4/5:93–146.

Abstract

A comparison of placenames known before 1550 and registered Iron Age graves was made in order to find out if there is a spatial correlation between them. Attention is even given known monuments destroyed by cultivation. This paper also deals with the question of continuity and how this concept should be interpreted.

The placenames which are traditionally dated to the Early Iron Age by philologists in these coastal parishes in northern Ångermanland contain the suffix's *-hem*, *-vin* and *-anger*. In this paper is suggested that some of the *-sta* names in Central Norrland should be included in this category.

Since Central Norrland-Norway has been a stable cultural area, at least from Early Bronze Age until the Vendel period, it could be asserted that prehistoric name-practices are reflected by the earliest written sources.

A comparison of ancient monuments and the earliest registered placenames indicates a spatial correlation between mounds and turf-covered stone settings with villages having this names. A correlation between cairns and cairn-like stone settings with placenames could not be established.

A comparison with Selinge's (1979) analysis of placenames and ancient monuments in Medelpad and a control area in southern Ångermanland shows that the percentage of locals and thereby placenames, with ancient monuments is remarkable lower in the research area. This despite the fact that the name-practise in the different areas are very similar.

The concept of continuity is divided into different categories and the conclusion is that placenames can show territory- and population-continuity, but not place continuity. Following a well documented settlement re-location of the Late Iron Age it was natural in the next expansion period in Viking Age/Early Medieval Period to reoccupy areas that were known to have been used before.

The conclusion is that a deepened study of placenames, together with a detailed reconnaissance for ancient monuments and stray finds combined with pollen analyses could give some answers concerning the settlement development within the research area.

1. Inledning

Ortnamn är språkliga lämningar som borde inta en betydelsefull plats i den arkeologiska materialanalysen. För en diskussion kring regionindelning är de av största betydelse (Hyenstrand 1979:167 f.). Inom den bebyggelsehistoriska forskningen har det blivit allt vanligare att använda ortnamn som källmaterial. Ortnamn har då närmast fått verifiera hypoteser om olika områdets bebyggelseutveckling, hypoteser som föreslagits med utgångspunkt i det arkeologiska materialet (se t. ex. Bakka & Møllerop 1964, Grøngaard-Jepesen 1981 *a* & *b*, Myhre 1984 och Sandnes 1982). Man har därvid försökt visa ett geografiskt samband mellan fasta fornlämningar och olika ortnamnstyper.

Föreliggande uppsats är ett försök att på mellannorrländskt område kombinera de båda källkategorierna fasta fornlämningar och ortnamn. Undersökningsområdet utgöres av socknarna från Nora till Grundsunda i nordöstra Ångermanland.

1.1. Frågeställningar

Som grund för uppsatsen låg ursprungligen en enkel frågeställning: existerar det inom undersökningsområdet ett rumsligt samband mellan fornlämningar av järnålderskaraktär och ortnamn av föregiven järnålderskaraktär belagda före 1550? Detta är en rent statistisk uppgift och som sådan inte speciellt svår genomförbar. Men hur skall resultaten tolkas? Vad innebär det egentligen att använda ortnamn som källa? Vilka kriterier finns för att styrka samband mellan ortnamn och fornlämningar? Hur skall kontinuiteten kunna påvisas, då vissa ortnamn av ortnamnsforskarna dateras till äldre järnålder, medan arkeologerna räknar med ringa, för att inte säga obefintlig, platskontinuitet mellan äldre och yngre järnålder?

1.2. Material och metod

För den första frågeställningen, om rumsligt samband föreligger mellan ortnamn och fornlämningar, har i huvudsak fornlämningsregistret och T. Buchts (1955-72) genomgång av ortnamnen i Västernorrlands län utgjort grundmaterialet, tillsammans med kartmaterial. För att komma åt äldre inägomarker har en 1800-talskarta i skala 1:200 000, 'Karta öfver Westernorrlands län. På Landstingets föranstaltande, utarbetad af C.E. Dahlman' använts. Denna karta har sedan jämförts med den ekonomiska kartan. För övriga frågeställningar har en litteraturgenomgång gjorts.

2. Undersökningsområdet

2.1. Topografi

Undersökningsområdets nio socknar, från Nora i söder till Grundsunda i norr, är belägna i nordöstra Ångermanland. Med undantag för Skogs socken är samtliga kustbundna. Topografiskt karaktäriseras området av det starkt sönderskurna, höglänta kustlandskapet med djupa, fjordliknande vikar, de kraftigt nedskurna floddalarna med sedimentslätter vid mynningarna, samt det högt liggande, småkuperade urbergslandskapet i inlandet. Ovan högsta kustlinjen består de lösa jordarterna främst av morän, under högsta kustlinjen av varvig lera och flodsediment. (Baudou 1968:116 f.).

Järnålderns gravar inom undersökningsområdet är till största delen belägna inom älvdalarna, samt kring mindre dalar och lågmarksbäcken i kustlandet (Sellinge 1977:180). Gravarna ligger ofta samlade i små gravfält, där gravarna troligen är tidsmässigt samtida. Bland fynden dominerar vikingatid stort, även om fynd från tidigare perioder är kända. Järnåldersgravfälten med sannolikt intilliggande gård utgjorde den innersta kärnan i ett område av betesmarker, odlingar och jaktrevir (Baudou 1968:148 f., Ramqvist 1983).

Kring vikbottnar i Nordingrå, Ullånger och Vibyggerå förekommer en dalgångsbebyggelse. I Nordingråtrakten är terrängens brutenhet så markerad, att järnålderns lämningar inte bildar något sammanhängande bebyggelseområde utan lämningarna ligger glest fördelade på de sentida byarna vid vikbottnar och sjöar. Vid dessa ångermanländska vikbottnar utbreder sig ofta små sedimentplattor kring smärre sjöar och vattendrag, vilka ger underlag för jordbruksbebyggelse. I Örnsköldsviksområdet är både topografin och fornlämningsbilden mera splittrad med punktvisa nedslag inom Själevad och en större koncentration av fornlämningar återfinns endast i Arnäs. (Sellinge 1977:183).

Dalgångarna kring några större åar, t.ex. Moälven, skiljer sig i princip, inte från de större älvarnas dalgångar. Punktvis finns inom dessa dalar, liksom i Ljungandalen, isavlagringar i form av rullstensåsar, som kan utgöra underlag för fornlämningar och bebyggelse. Inom undersökningsområdet har järnåldersbygderna vid kolonisations- och bebyggelsetillfället varit lokaliserade till sund och vikar i kustbandet. Lokaliseringen baserades främst på tillgång på god odlingsjord och andra agrartopografiska förutsättningar, tillgången till havet hade endast en sekundär betydelse. (Sellinge 1977:183 ff.).

Lokaliseringen på eller invid sedimentjordarna bör emellertid tolkas så, att det är dessa som utgjort den främsta basen för näringslivet, varför också den fasta bebyggelsen lokaliserats dit. Denna bas måste liksom i senare tider ha

utgjorts av odlad jord och slättermark. Höjder mellan dalgångar och sjöar har säkerligen, i okänd omfattning, utnyttjats sekundärt. (Seling 1977:189).

Man kan inom undersökningsområdet förutsätta ungefär samma klimatiska förhållanden som i våra dagar. Detta innebär för det fornlämningsrika kustlandet i flera avseenden jämförbara förhållanden med norra Uppland. Under bronsåldern var de klimatiska förhållandena ännu gynnsammare och sannolikt jämförbara med våra dagars Mälardalen. Inom de jämförelsevis små sedimentrika områdena inom undersökningsområdet har funnits möjlighet till jordbruk under järnåldern, och ännu bättre under bronsåldern. Ville man söka sig till lättare, sandiga jordar fanns även sådana i kustlandet. (Baudou 1968:118).

Kustlinjens läge bestäms genom en interaktion mellan landhöjningen och förändringarna i världshavens nivå. Transgressionsfenomen antas i området norr om Gävle inte ha inträffat efter ca 5000 f.Kr. Detta medför i sin tur att havsnivåns höjning endast resulterat i en minskning i takten för kustlinjens framflyttande. Ramqvist (1983:50) har utifrån U. Millers undersökningar i norra Ångermanland konstruerat en tabell över kustlinjens förskjutning. Om tabellen är korrekt innebär det att alla undersökta järnålderslämningar som ligger över 12 m ö.h. teoretiskt sett kan tillhöra äldre järnålder.

2.2. *Arkeologisk forskning*

Synen på Mellannorrlands förhistoria har på grund av nya fynd och nya frågeställningar i hög grad förändrats, främst under 1980-talet. En tidigare forskning har antagit att den bofasta bondebebyggelsen i Hälsingland-Medelpad grundlagts under romersk järnålder genom immigration eller kolonisation från Sydskandinavien (Stenberger 1964:430 ff., Seling 1977:241 ff.). Denna syn har bl.a. utgått från den i stort sett fyndtomma förromerska järnåldern i området (Seling 1977:280 f., Sloman 1950:54, Stenberger 1964:564 f.).

Området omkring Ångermanälven började få sin fasta bondebebyggelse under folkvandringstid (Seling 1977:241 ff.), medan norra Ångermanland, dvs. det här aktuella undersökningsområdet, skulle ha koloniserats först under vikingatid (Seling 1977:358). Argument som framförts till stöd för denna tankegång är att bosättningen i Uppland och på Gotland varit tillräckligt stor för att tillåta en emigration till Norrland. Stora likheter finns i fornsaksmaterialet mellan Mellannorrland och Gotland (Sloman 1950:54). Andra argument som framförts är att kolonisationen får ses som ett försök att tillvarata merkantila intressen (Stenberger 1964:431 f.) eller som ett försök att exploatera olika naturresurser (Engelmark 1982:158 f.).

Selinges argument för att se Medelpads expansion under äldre järnålder och Ångermanlands expansion under yngre järnålder som utslag för två kolonisationsvågor från mellansvenska centralbygder är de helt avvikande lägen, ekologiska miljöer och fornlämningstyper som uppträder, jämfört med tidigare perioder. Även fornlämningskvantitativa skäl talar mot en inre utveckling. Kolonisateurerna skulle även ha kunnat komma västerifrån, då det föreligger likhet i gravtyper, gravseder och gravarnas spridningsmönster, möjligen också i ortnamnen. Blandningen av östliga och västliga drag i gravarna finner man dock redan från äldre järnåldern. Det västliga inflytandets dominans under folkvandringstid kan, enligt Selinge, förklaras med merkantila intressen och behöver ej innebära någon kolonisation från västligt område. Även den vikingatida expansionen i Ångermanland bör ha utgått från Mellansverige, då den ej kan förklaras utifrån landskapets egna förutsättningar. Osannolikt är även att kolonisateurerna kommit från Medelpad. (Selinge 1977:431 ff.).

Ett undantag från den tämligen enhetliga kolonisationsteorin redovisas av Baudou (1977:20). Han påpekar att det finns skillnader i gravskick mellan de båda områdena. De storhögar från romersk järnålder som finns i Mellannorrland bör ha anlagts i ett välutvecklat samhälle, de kan knappast höra till ett område som nyligen koloniserats. Pollenprov tagna i Hälsingland, med odlingens initialfas redan omkring 400 f.Kr., stöder ett sådant antagande (Engelmark & Wallin 1985:353 ff.).

Även Selinge anför möjligheten att endast kulturformen och inte kulturbärarna utgjorde en nyhet. Han menar dock att en sådan tolkning saknar positivt stöd i källmaterialet (1977:281).

Nya arkeologiska undersökningar har lett till att romersk järnålder och folkvandringstid nu är de bäst kända perioderna i den mellannorrländska förhistorien. Viktiga bidrag har lämnats av P. Ramqvist (1983, 1988), med tonvikten lagd på norra Ångermanland, och L. Liedgren (1984, 1988, 1992), med tonvikten lagd på Hälsingland.

Ramqvist (1983:200 f.) tar upp en rad faktorer som motsäger en kolonisation från Mälardistriktet till Mellannorrland under romersk järnålder. Pollendiagram indikerar att förändringarna i kulturlandskapet inträffade redan under förromersk järnålder, förändringar som bör tolkas som ett förspel till det jordbrukarsamhälle som existerade i den påföljande bofasta fasen. Bakom tankegången om kolonisation ligger det faktum att förromersk järnålder är svagt identifierad inom Mellannorrland. En arkeologisk analys understryker dock, att det åtminstone ett par tusen år före etablerandet av fast bosättning utmed Norrlandskusten fanns en utveckling, likartad med utvecklingen i "Sydskandinavien". Från hela perioden föreligger likartade

fynd och lämningar, samtidigt med lokala variationer. Så är fallet även för perioderna efter etablerandet av fast bosättning. Detta exempel kan tjäna som en indikation på en befolkningsmässig kontinuitet och lokala/regionala variationer på ett generellt nordiskt tema.

Ramqvist anför en rad ytterligare faktorer som talar emot en kolonisationshypotes. Den stora likheten i fornsaksmaterial i de båda områdena skulle snarast bero på materialets internordiska karaktär. Förklaringen att kolonisationen var ett led i tillvaratagande av merkantila intressen eller utnyttjande av naturresurser behöver ej heller äga någon giltighet. Dessa intressen kan lika gärna ha tillvaratagits av en redan befintlig befolkning. Det fåtal husgrundsundersökningar som företagits i Mellannorrland tyder vidare på att dessa hus haft en annan konstruktion än husen i Mälardalen och Sydsandinavien, även om de generella idéerna bakom huskonstruktionerna är desamma. (Ramqvist 1983:199 f., jfr dock Liedgren 1984:51).

Ett starkt argument mot kolonisation är de olikartade keramiktraditionerna. Om kolonisateurer kommit från Mälardalen till Mellannorrland under romersk järnålder, måste materialet tolkas så, att dessa bröt en lång keramiktradition (Ramqvist 1983:201 f.).

Ytterligare faktorer som motsäger en kolonisation från Mellansverige är det olikartade gravskicket och den olikartade gravfrekvensen, vilket troligen indikerar att olika urvalsprinciper har existerat i de båda områdena. Selinge (1977:412) förkastar lokal och regional kontinuitet i Norrlands kustland på grund av olika lokalisering av den icke-bofasta och den bofasta befolkningens gravar. Lokaliseringen bestäms dock ytterst av det ekonomiska systemet. Samma lokalitet kan ha utnyttjats för extensivt jordbruk inom ett mobilt system, som en av boplatserna, och av ett bofast system med intensivt markutnyttjande. Olika lokalisering bör ses som en socio-ekonomisk förändring på lokal och regional nivå. Vid övergången från ett mobilt till ett bofast system blev bosättningens lokalisering fixerad och bestämd av resursutnyttjandet. (Ramqvist 1983:199).

Enligt Selinges (1977) stora inventering av Västernorrlands fornsaksmaterial fanns i stort sett ingen bosättning i Ångermanland under äldre järnålder, att döma av gjorda fynd och dateringar av gravarna efter morfologiska kriterier. Ramqvist (1983:2) visar att det finns anledning att ställa sig tveksam till morfologiska dateringar av outgrävda gravar.

Ett av huvudargumenten för Ångermanlands kolonisation från Mälardalen under yngre järnålder är den äldre järnålderns fyndfattighet (Selinge 1977:304 ff.). Som bas för argumentationen användes det då kända fyndmaterialet.

För Stockholms län räknar Hyenstrand (1974:16) och Ambrosiani (1973:129) med att 8-9 % daterade fornlämningar utgör ett statistiskt användbart underlag för en approximativ datering av hela fornlämningsbeståndet, medan ett värde på 2 % anses som giltigt för Mälardalen i allmänhet.

Inom det aktuella området är det enbart Nora, Nordingrå och Ullånger som har över 8 % av sina fornlämningar fynd- eller gravskicksdaterade. Vi-byggerå har en daterad grav, Omne har en daterad grav, Gene har, hos Selinge, fyra daterade gravar och Arnäs har tre daterade gravar. Samtliga dessa gravar daterades tidigare till yngre järnålder, främst vikingatid. I och med nya utgrävningar av gravar i Geneområdet med dateringar till äldre järnålder, är övervikten för yngre järnålder inte längre fullt så markant (Ramqvist 1983:127 ff.). Fler grävningar i Ångermanland skulle troligen kunna förskjuta tidshorisonten ytterligare.

Den arkeologiska forskningens inställning till Mellannorrland i dag, såsom den redovisas av E. Baudou (1987:4 ff.), innebär att vi måste räkna med att folk utan avbrott bott såväl i Norrland som i andra delar av Norden sedan stenåldern. En lokal tradition har funnits överallt.

Efter vad vi nu vet, med många entydiga dateringar från Gene och Trogsta, fanns i Mellannorrland en omfattande bondebygd som stod på höjden av sin tids teknik vad gäller odling, bygghälsa och metallhantverk och som också bedrev någon form av handel under århundradena efter Kristi födelse. En utvecklad samhällsorganisation måste ha burit upp allt detta. (...) Ett av resultaten från de senaste tjugo årens fältundersökningar i Norrland är alltså att man kan konstatera självständiga utvecklingslinjer både i Mellannorrland och övre Norrland från stenåldern till äldre järnålder. Med vikingatiden som ett övergångsskede förändras läget helt under tidig medeltid, och under senmedeltid har Mälardalen etablerats som ett centrum för politik, religiös makt och kulturell utveckling. (Baudou 1987:10).

3. Ortnamnsforskning

3.1. Absolut kronologi

Många försök att nå fram till en absolut kronologi för bebyggelsenamn har gjorts sedan slutet av 1800-talet. En av dem som först försökte var den norske geologen W.C. Brøgger som tänkte sig att de äldsta namnen hade anor från stenåldern och att ortnamnelementet *-vin* varit i bruk redan 2500 f.Kr. Även senare forskare, bl.a. Adolf Noreen och Hjalmar Lindrot, räknade med att de äldsta bebyggelsenamnen kunde gå tillbaka till stenåldern. Detta motsatte sig Andreas M. Hansen och Karl Rygh, som båda försökte datera ortnamn med hjälp av fornlämningar. Hansen förlade därvid *-vin-* och *-hem* -namnen till bronsålder, medan Rygh i huvudsak ansåg dem bildade under äldre järnålder.

Andra forskare med Jöran Sahlgren i spetsen, ansåg att merparten av våra bebyggelsenamn härrörde från järnåldern. Sahlgren baserade detta på iakttagelser av landhöjningen i Mellansverige, medan hans efterföljare Ivar Lunddal och Gösta Franzén pekade på den stora klimatförsämringen vid övergången mellan bronsålder och järnålder (Brink 1984a:19ff.). I Franzéns länge normgivande arbete om ortnamnen motiverade han varför man ej bör räkna med bebyggelsenamn från bronsåldern genom att "en stark klimatförändring träffat Norden vid övergången mellan brons- och järnålder, vilket medfört en temporär avfolkning av stora områden" (Franzén 1939:126). Då vi idag ej längre räknar med en "fimbulvinter" eller fyndtom övergång mellan brons- och järnålder står frågan om bebyggelsenamnens ålder åter öppen.

En sammanställning av läget inom nordisk ortnamnsforskning av idag vad beträffar de äldre bebyggelsenamnens absoluta kronologi, har gjorts av Stefan Brink (se fig. 1). En fråga som omedelbart inställer sig är om den stora skillnaden i datering har att göra med faktisk bakgrund, eller om den enbart är ett utslag av olika forskningstraditioner.

3.2. Tidigare nordisk forskning kring ortnamn och arkeologi

De möjligheter som idag står till buds för en absolut datering av ortnamn är dels den rent språkliga och dels de icke-språkliga metoderna. Enligt Brink (1988:13 ff.) finns åtta möjligheter att rent språkligt datera ortnamn till äldre järnålder och folkvandringstid (jfr Christiansen & Kousgård Sørensen 1972:166 ff.). Dessa möjligheter är: 1) Ortnamn som kan återfinnas i urnordiska runinskrifter. Inga helt säkra ortnamn kan dock beläggas enligt Brink. 2) Skandinaviska namn hos klassiska författare och hos Beowulf. Inte heller här finns några säkra belägg för skandinaviska namn. 3) och 4) Ortnamn med olika omljud. Här anser Brink att namn med *a*-omljud bör vara bildade under folkvandringstid eller tidigare, medan namn med *u*-omljud eller *i*-omljud bör vara bildade under folkvandringstid eller vendeltid. 5) Ortnamn med förurnordisk suffix (-200 e.Kr.). Detta gäller dock främst naturnamn och ej primära bebyggelsenamn. 6) Ortnamn med urnordiska suffix (-800 e.Kr.). Även dessa namn förekommer främst bland naturnamnen. 7) Teofora ortnamn med ålderdomliga gudanamn i förleden. Dessa är svåra att datera och man får nöja sig med att konstatera "hög" ålder. 8) "Urnordiska" personnamn i förlederna. Här kan dock ingen skillnad mellan äldre och yngre järnålder säkert bestämmas.

De icke-språkliga metoderna kan indelas i geologiska, geografiska, arkeologiska och paleo-ekologiska metoder. Vid en geologisk datering fungerar

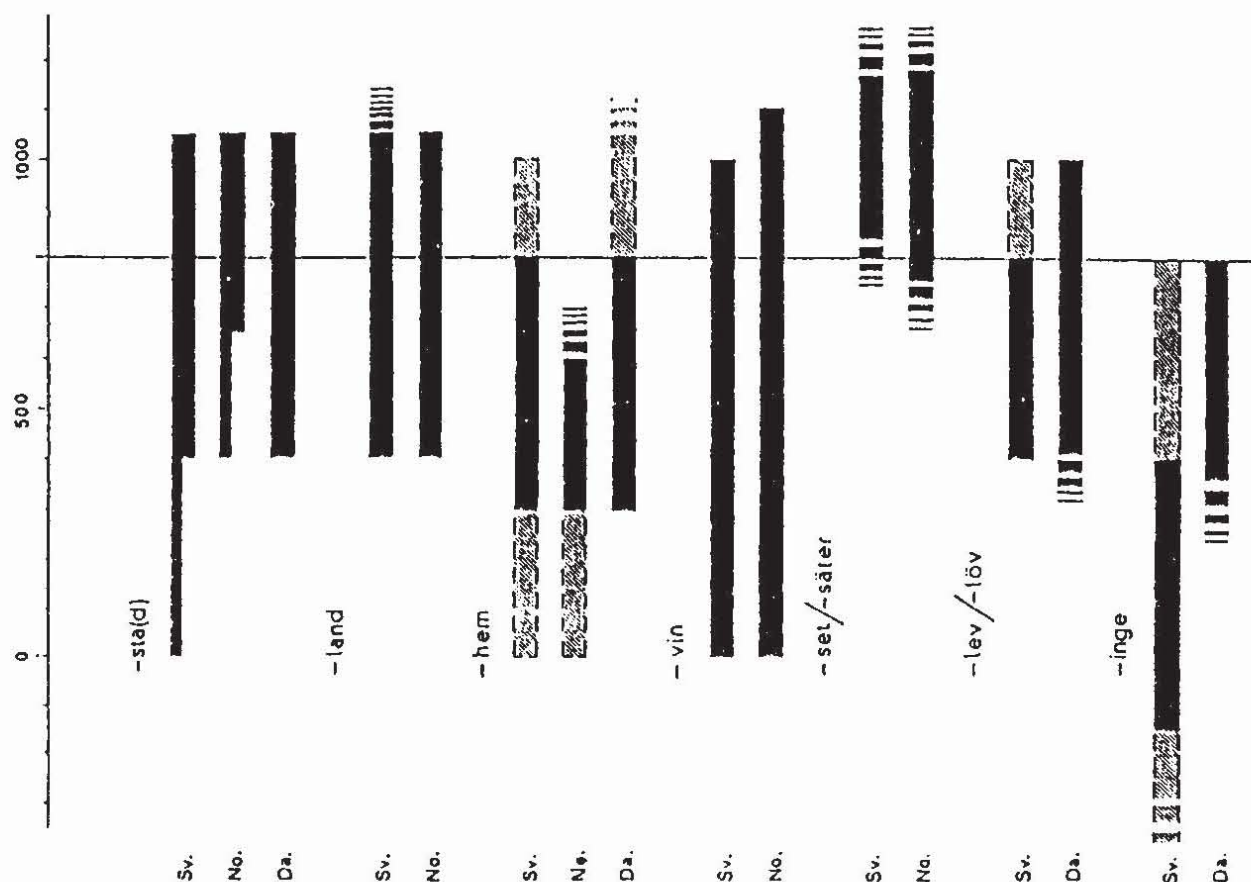

Fig. 1. Absolut datering av ortnamn i Norden (Brink 1984a:22).

landhöjningen som ett grovsållningsinstrument, men metoden innehåller i övrigt alltför många osäkerhetsfaktorer. Den arkeologiska metoden kan vara primär, så som vid datering av husgrunder, boplatser etc., eller sekundär, varvid datering av bebyggelse sker utifrån närliggande fornlämningar. Det största problemet vid arkeologisk datering är att så få gravfält kan uppvisa kontinuitet under hela järnåldern. Samma problem finns vid en geografisk-arkeologisk datering av odlingens initialfas och strukturella element i kulturlandskapet. Datering med den paleoekologiska metoden torde kunna tillföra ortnamnsforskningen tidigare oanade möjligheter. Med hjälp av pollendiagram kan odlingskontinuitet påvisas. (Brink 1984a:36 f.). En rad undersökningar i vilka jämförelse mellan ortnamn och fornlämningar spelat en stor roll, har på senaste år gjorts i Norden. Bland de ortnamnsforskare som kopplat samman ortnamn med fornlämningar kan nämnas C.I. Ståhle (1946), J. Kousgård-Sørensen (1958), L. Hellberg (1967), K.A. Holmberg (1969), T. Grøngaard-Jepesen (1981a&b, 1984), samt S. Brink (1984a). Tonvikten hos dessa har, av naturliga skäl, lagts vid de rent språkliga metoderna, även om den sekundära arkeologiska metoden i stor utsträckning har använts.

Den sekundära arkeologiska metoden har spelat huvudrollen när arkeologer har behandlat åldersfrågan hos ortnamnen. Bland de arkeologer som

har sammanställt fasta fornlämningar och lösfynd med ortnamn kan nämnas B. Abrosiani (1964) och O. Møllerop (1964) som tillsammans med ortnamnsforskaren T. Bakka behandlat Rogaland i Norge. Vidare kan nämnas Å. Hyenstrand (1974), K.-G. Selinge (1977, 1979), O. Farbrege (1980, 1984, 1986), B. Myhre (1984), E. Baudou (1986) samt A. Wallander (1986, 1988).

Bland kulturgeografer är det främst S. Helmfrid (1962) och U. Sporrang (1971) som sammanställt ortnamn och fornlämningar och bland historikerna J. Sandnes (1973, 1978, 1982).

3.3. *Ortnamnsefterleder inom undersökningsområdet*

Många försök har gjorts i syfte att ge olika ortnamnselement en absolut eller relativ ålder. Följande sammanställning ska behandla de ortnamnselement, aktuella inom undersökningsområdet, som daterats till förhistorisk tid.

Traditionellt har det bland ortnamnsforskarna ansetts att ortnamnselementen *-anger*, *-hem* och *-vin* kan dateras till äldre järnålder, samt att de pekar på ett västligt inflytande. Andra efterleder inom undersökningsområdet som daterats till järnålder är *-sta*, som i Norrland i huvudsak ansetts tillhöra yngre järnålder, främst vikingatid, samt *-land*, *-säter* och *-ätt*. Dessa efterleder ges en närmare behandling nedan.

Övrigt ortnamnsmaterial inom undersökningsområdet utgörs i huvudsak av sammansatta och osammansatta naturnamn, samt de till medeltid räknade efterlederna *-böle* och *-mark*. De sistnämnda efterlederna förekommer i huvudsak inom undersökningsområdets nordligaste delar. Viktigt i detta sammanhang är att det alltid finns anledning att ställa sig kritisk till det enstaka namnet, även om namntypen i sig är rimligt daterad.

3.3.1. *Namn med efterleden -anger*

Namn på *-ånger*, vilka är naturnamn som ofta kommit att beteckna byar och socknar, finns efter hela norrlandskusten, samt i Norge, då i formen *-anger* (Holm 1991). Själva namnet betyder 'havsvik', 'fjord', 'inbuktning' och för Norrlands del ser det ut som om förleden oftast består av namnet på den å som rinner ut i den aktuella viken. Hur namnet skall dateras är, såsom oftast är fallet med ursprungliga naturnamn, en svår fråga. En ortnamnsforskare, Carl Lindberg, gör gällande att namnet bör dateras till 200-800 e.Kr. (Brink 1984b:68 f., Holm 1982:14). Visst är endast att namnet inte längre användes vid namngivning i de atlantiska områdena som berördes av den vikingatida expansionen (Olsen 1939:37).

3.3.2. Namn med efterleden *-hem*

För appellativet *-hem* räknar man i Sverige med betydelsen 'gård' (Ståhl 1976:74). Namnet har med andra ord givits i samband med landnam. När detta skedde är dock ännu en öppen fråga. Noteras kan att svenska och norska ortnamnsforskare sätter samma bakre tidsgräns, Kr.f., medan danska forskare inte vill föra namnet längre tillbaka än till 300-talet. Även om namnets upphörande som aktiv ortnamnsuffix råder stor oenighet. Enligt norska ortnamnsforskare kom namnet ur bruk redan under 600-talet, medan svenska forskare anser att det använts fram till omkring år 1000 och danska forskare att efterleden brukades åtminstone in på 1100-talet (Brink 1984a:22).

Under åren 1976-78 grävdes fyra *-heim*-gårdar i Namdalen i Norge av O. Farbregd. Därvid kunde en viss nedströmskronologi skönjas, troligen korrelerad av älvmyningens förflyttning vid landhöjningen. Farbregd tolkar detta som att *-heim*-bebyggelsen utgjort viktiga omlastningsplatser för handels-gods. På den äldsta "gården" Veiem har kolgropar daterats till förromersk järnålder. Om bosättningen därmed var fast och namnet etablerat är likväl osäkert. Redan från 500 f.Kr. är kornodling belagd på Veiem. Under förutsättning att landhöjningens hastighet är någorlunda riktigt beräknad bör Sem ha fått sitt namn före 200 e.Kr., då Namsen ännu var öppen fjord in till Sem, medan Værem och Bertnem bör vara anlagda under romartid. (Farbregd 1980:22 ff.).

3.3.3. Namn med efterleden *-vin*

Elementet *-vin* anses allmänt ha betydelsen 'betesäng' eller 'gräsbeväxt slätt'. Namnet visar på en omläggning av ekonomin och på införandet av ett extensivt markutnyttjande. De äldsta ortnamnen på *-vin* kan enligt V. Jansson (1951:415) ej vara bildade före Kr.f. eftersom perioden före Kr.f. "kännetecknats av en stark tillbakagång i bebyggelse och materiell kultur och äro föga kända genom arkeologiska fynd". Detta är ett argument som visat sig ohållbart.

Som yngsta datering för hälften av Ångermanlands *-vin* -namn anger Jansson slutet av 500-talet, tiden för *i*-omljudets framträdande (Jansson 1951:40 ff.). Namn med *i*-omljud inom undersökningsområdet är Gräta i Nora sn, Mäja och eventuellt Knäppa i Ullånger sn, samt Hjalta i Arnäs sn (Jansson 1951:98 ff.).

3.3.4. Namn med efterleden *-sta*

Ortnamnselementet *stadhir* har enligt Lars Hellberg (1967:257 ff.) betecknat

ägor och ej bebyggelse. Namnet har inget kausalsamband med nivåkurvorna, utan med jordmånen, och för både Mellansverige och Norrland gäller att bebyggelsen är knuten till jämna ytor med postglaciala avlagringar.

”Huvudmassan av de äldre nordiska namnen på *-sta(d)*, *-sted*, osv. jämte deras västgermanska motsvarigheter – de namn som här också kallas ’äkra’ – betecknar från början ’ägor’, dvs. sådana terrängpartier i enskild eller samfälld ägo, som särskilt inrättats och anpassats för odling eller jordbruk i vid bemärkelse, innefattande olika former av boskapsskötsel, vilka i det agrara forntidssamhället vore oskiljaktligen förenade. Dessa ägonamn har emellertid senare i stor utsträckning överförts på bebyggelser och detta har skett – vanligen i ett tidigt skede i samband med att nya boplatser anlades invid de med namnet betecknade ägorna.” (Hellberg 1967:257.)

Vad beträffar namnelementets ålder anser Hellberg vidare, att dessa tolkade som ägonamn, åtminstone på östnordiskt område, väsentligen tillhör den äldre järnålderns kulturlandskap. Stora delar av den mellansvenska *-sta*-bebyggelsen har sannolikt tillkommit före 700 e.Kr. Inga principiella synpunkter hindrar dock att bebyggelsen upptagits först under ett senare skede, då namnet på sina hålla fortfarande kan vara ägobetecknande (Hellberg 1967:358).

Om *-sta*-namnens tidigaste datering råder stor oenighet, medan alla är ense om att de äkra namnet med efterleden *-sta* bör ha bildats före 1050, då de saknar kristna personnamnsförleder.

En sammanställning av var den nordiska ortnamnsforskningen står i fråga om namnens datering har gjorts av Brink (1984a:22 f.). För Sveriges del räknar en rad forskare – Sahlgren, Franzén, Hellberg – med att namnen i Mellansverige kan föras tillbaka till vår tideräknings början, medan man för övriga Sverige räknar med en datering till i huvudsak yngre järnålder, eventuellt folkvandringstid.

För Danmarks del daterar K. Hald (1965:86) *-sta*-namnen till folkvandringstid/vendeltid, detta då inga säkra danska *-stead*-namn förekommer under vikingatid i de engelska kolonierna.

De norska namnen har av Magnus Olsen delats in i två grupper. Han vill föra en grupp med icke-personbetecknande förleder till folkvandringstid, medan flertalet, de med personbetecknande förleder framförallt synes tillhöra vikingatid. Denna bild har på senare år modifierats av Jørn Sandnes, som anser att *-sta*-namnen i Norges centralbygder kan föras tillbaka till merovingertid och äldre järnålder. Han påpekar att det troligen finns regionala ålderskillnader i Norge (Sandnes 1973:24).

Enligt denna sammanställning skulle alltså *-sta*-namnens innovationscentrum vara att söka i Mellansverige, med tidiga nedslag i de norska

kulturbygderna i Trøndelag och på Østlandet, samt i Skåne och Danmark. Under vikingatid skulle namntypen sedan ha varit produktiv i övriga delar av Norge och Sverige.

Brink (1984a:23 ff.) frågar sig, antagligen med rätta, om denna bild äger någon giltighet, eller endast återspeglar de olika nordiska ländernas forskningstraditioner. Det är ingenting som utesluter att namnet har spridit sig söderifrån, som Sahlgren i ett tidigare arbete antytt (jfr Sahlgren 1920:153 ff.), eller att vi här har att göra med en spontan bildning på skilda områden. Ordet *stad*, 'ställe' har ju varit allmänordiskt. Detta sista synsätt har John Kousgård-Sørensen (1958:297) som föreslår en spontan bildning inom tre områden, oavhängiga av varandra. Dessa områden är Danmark, Tyskland och Mälardistriktet. Något liknande skulle enligt Kousgård-Sørensen kunna gälla Norge, men han berör i övrigt inte de norska *-sta*-namnens ålder eller ursprung.

Frågan blir därmed inom vilken kulturkrets de har bildats och därmed vilken ålder de kan tänkas ha. Det skulle här eventuellt vara möjligt att se de norska och de mellannorrländska namnen som immanenta från övriga *-sta*-namnsgrupperingar i Norden. En analys av förlederna skulle kanske kunna bidra med kunskap i frågan, men låter sig inte göras inom ramen för denna uppsats. Klart är att för undersökningsområdets *-sta*-namn hänvisar Bucht (1955-1972) i huvudsak till norska eller andra mellannorrländska namn.

Från de äkta *-sta*-namnen måste man särskilja namn med ursprungliga appellativa sammansättningar på *-stadher* som varit i bruk under en lång tidsrymd. Dessa namns motsvarigheter bland ortnamn kan ej tidfästas till någon bestämd epok, vilket däremot troligen är fallet med namnen på det bostadsbetecknande plurala *-stadir* (Linde 1951:90 ff.). Inom det här berörda området utgörs *Bjästa* av appellativet **byastadher* och det nu försvunna *Köpsta* av appellativet **köpstader*, således en mycket liten del av det totala namnmaterialet.

Områden med *-sta*-namn, för vilka appellativa sammansättningar på *-stadher* kan ligga till grund, återfinns i huvudsak i Värmland, Västergötland, Östergötland och landskapen söder därom. Uppland, Södermanland, Västmanland och Närke, ett på *-sta*-namn avservärt rikare område, har betydligt färre appellativa sammansättningar. Speciellt rikliga är de belagda appellativa sammansättningarna i Småland. En närmare granskning av det småländska namnmaterialet visar att orter som svarar mot appellativa sammansättningar faller utanför de från folkvandringstid belagda bosättningsområdena, endast ett av namnen återfinns inom detta område. Det är dock säkerligen felaktigt att anta att alla appellativa sammansättningar på *-stadher* skulle vara relativt unga. (Linde 1951:91 ff.)

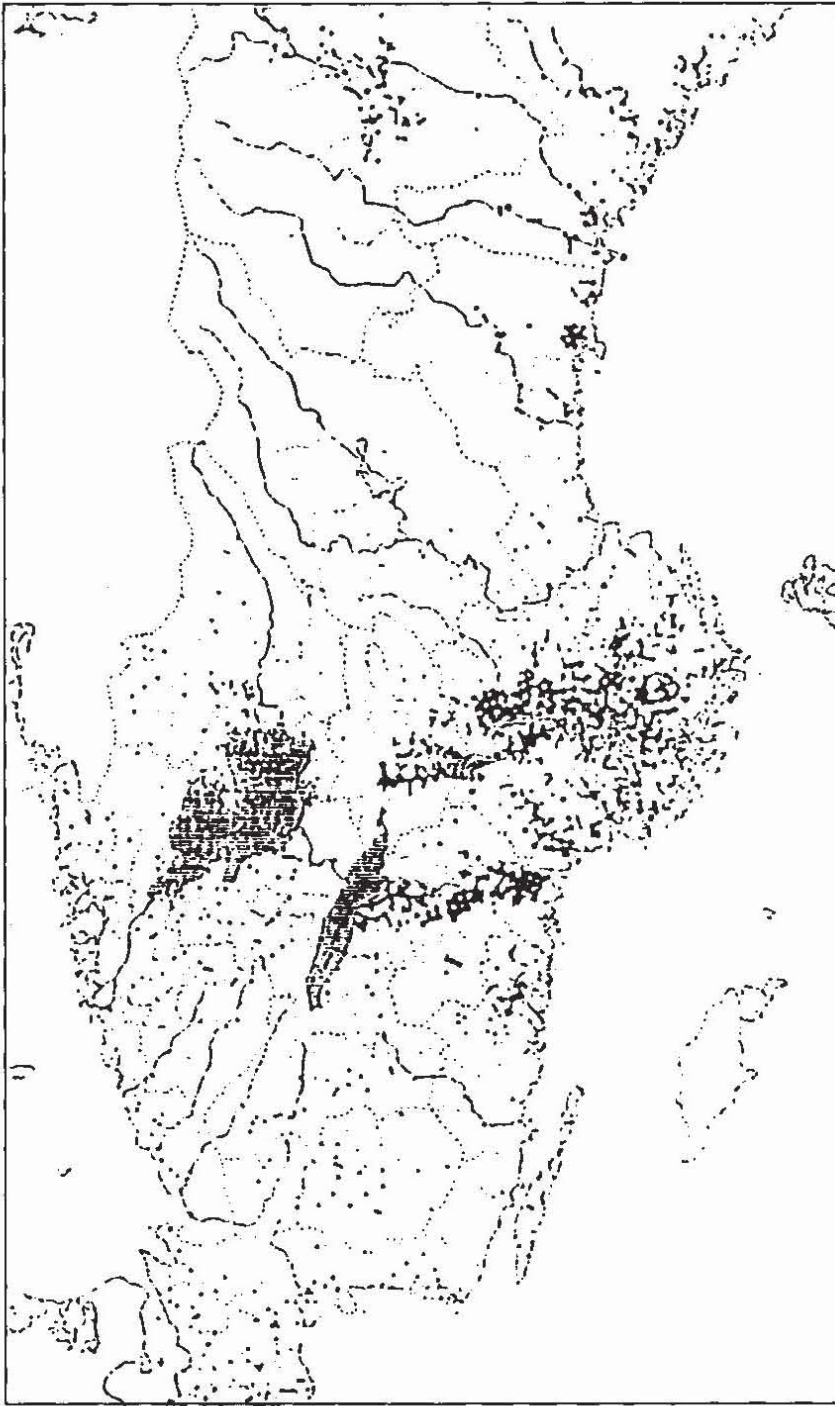

Fig. 2. Generaliserad översikt över *-sta*-namnens fördelning i Sverige (Franzén 1939: 139).

En bland ortnamnsforskare och arkeologer allmänt vedertagen hypotes är att de norrländska *-sta*-namnen speglar en vikingatida expansion. Enligt Baudou (1986:29 ff.) föreslås följaktligen hypotesen att namngruppen i Norrland som helhet kan dateras till efter 600 e.Kr. Detta grundar han på en översiktlig jämförelse mellan Gästriklands fasta fornlämningar från yngre järnålder och *-sta*-namn i området. Gästriklands 21 *-sta*-namn faller samtliga inom åtta av de tio bebyggelseområden, som Bellander (1945:56) med utgångspunkt i gravar och fynd angivit för yngre järnålder. Fyra av de sju gravfälten från äldre järnålder ligger vid Dalälven och därmed i nära anslutning till den uppländska bygden.

Ortnamnsforskaren Valter Janssons första argument för de norrländska *sta*-namnens datering till yngre järnålder grundar sig på en jämförelse med områdets *-vin*-namn. Jansson anför att *-vin*-namnen i Värmland, Jämtland och Ångermanland representerar en äldre bebyggelse, då dessa återfinns inom centralare områden än *-sta*-namnen (Jansson 1951:346).

Jag kan inte inom mitt undersökningsområde se att så skulle vara fallet (jfr fig. 3). Inom Nora socken ligger *-vin*, *-hem* och *sta*-bebyggelserna tätt samman inom det centrala området. Namn med efterleden *-sta* finns även mer perifert i bygden, men detta behöver å andra sidan inte vara något ålders-

kriterium, utan enbart visa på namnets större spridning, möjligen grundad på namnets större användningsområde. Inom Ullångers socken finns samma koncentration, även om tre *-vin*-bebyggelser återfinns vid Ullångersvikens norra strand. Ingen *-sta*-bebyggelse ligger utanför kärnområdet. I Nordingrå socken ligger *-sta*-bebyggelsen utspridd över i stort sett hela socknen, inget *-vin*-namn finns och det enda *-hem*-namnet ligger långt från andra bebyggda områden. Inom Vibyggerå finns endast *-sta*-namn representerade. Nätras två

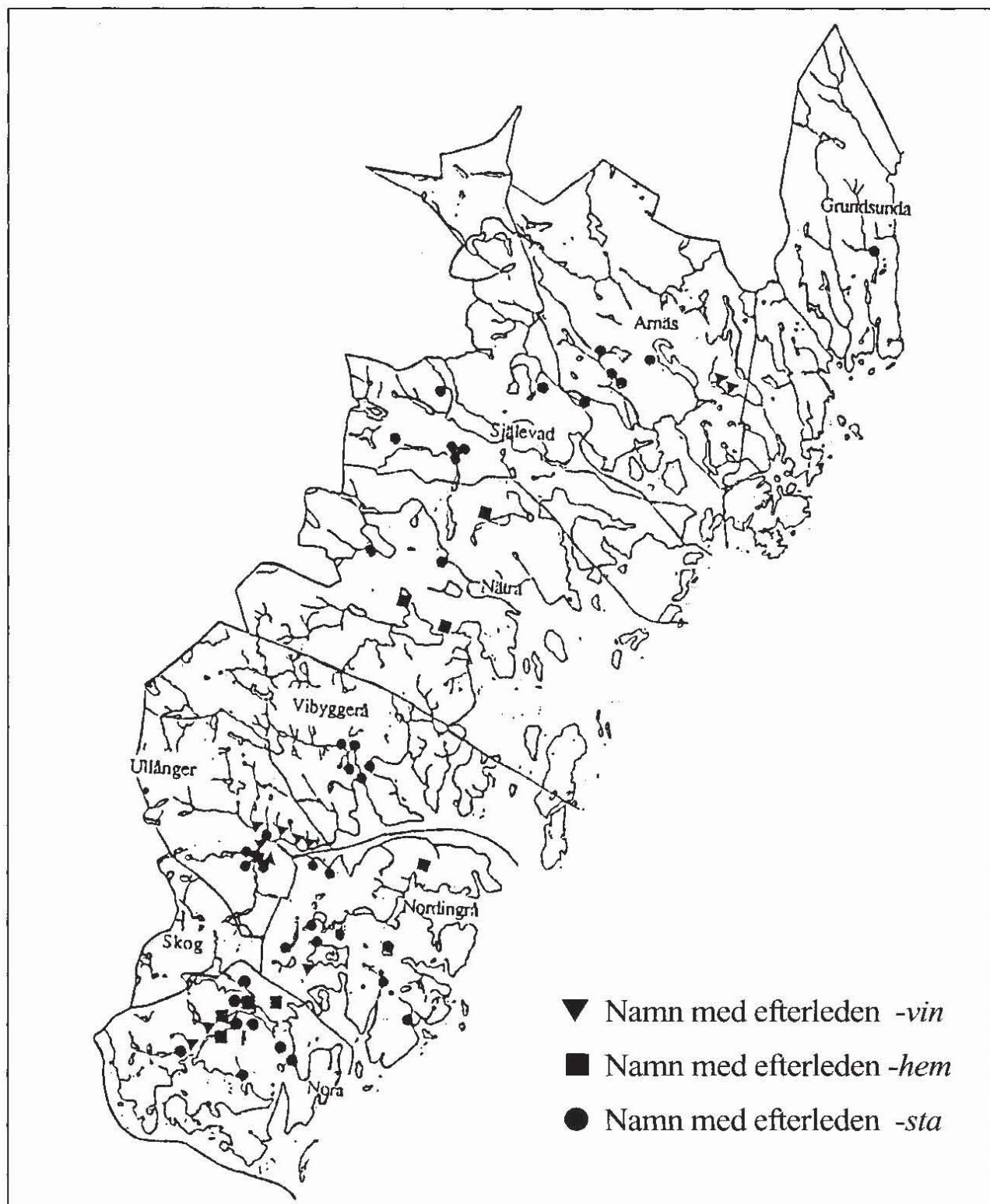

Fig. 3. Undersökningsområdets *-vin*, *-hem* och *-sta*-namn.

-sta-bebyggelser tycks lika centrala eller perifera som socknens två *-hem*-bebyggelser. Inom Själevad finns endast *-sta*-namn representerade och tveksamt är väl även om Arnäs båda *-vin*-bebyggelser kan räknas som mera centrala än *-sta*-bebyggelsen i samma socken. I Grundsunda, slutligen, finns endast ett *-sta*-namn representerat.

Janssons andra argument för *-sta*-namnens datering är, att de till skillnad från *-hem*, *-vin* och *-inge*-namn ofta innehåller personnamnsförleder (1951:346). Att detta i sig skulle vara ett ålderskriterium emotsägs i Gunnar Lindes avhandling om de svenska *-sta*-namnen (1951:12). Denne menar att *sta*-namnen i huvudsak bildats under romersk järnålder och folkvandringstid och således är jämngamla med *-inge*-namnen (jfr Stähle 1946:567 ff.).

Att de norska och även de norrländska namnen skulle vara yngre motiveras med att namnelementet fortfarande var produktivt vid den vikingatida kolonisationen av Island. Denna uppfattning har många gånger ifrågasatts, tidigast av Magnus Olsen, som menar att *stadir*-namnen måste ha nått sin blomstring redan före den vikingatida kolonisationen (Olsen 1926:88). Även typen av namn i förlederna har ansetts äga ett daterande värde. Grunden har varit en antagen skillnad mellan personnamnsskicket mellan folkvandringstid och vikingatid. L. Peterson (1986:37 ff.) har emellertid konstaterat att det råder regionala skillnader inom det nordgermanska området både vad gäller tid och rum, varför några generella regler inte kan uppställas.

Inom undersökningsområdet förekommer endast ett mycket magert arkeologiskt daterbart material i samband med *-sta*-namn. Samtliga fynd är dessutom oprecist lokaliserade. Ur bortodlade högar uppges fynd inom Klappsta, Ullångers sn, samt inom Kallsta, Allsta och Bölesta i Nora sn. I Klappsta har en oval spännbuckla, ett likarmat spänne och ett antal glaspärlor framkommit. Från Kallsta härstammar en oval, dubbelskalig spännbuckla, av Selinge (1977:294) daterad till 900-tal. På Bölestas ägor har en bronsbrosch och två gula glaspärlor, samt troligen en del andra fynd, framkommit. Från Allsta uppges nitar ha återfunnits i en hög, samt ett svärd som senare förkommit. Övriga lösfynd utgörs i Nordingrå sn av en lång tveeggad svärds klinga från Ärsta och en gjutform av skiffer samt en järnyxa från Järnsta. Slutligen har ett spadformigt ämnesjärn, av Ramqvist (1983:41) daterat till äldre järnålder, upphittats i Brösta, Arnäs sn.

För Hälsinglands och Medelpads delar finns ett rikligare material att tillgå. Dateringar och fyndorter för fornlämningar i samband med *-sta*-namnen i Hälsingland är hämtade ur Isaksson *et al.* (1977). Uppgifterna för Medelpad har hämtats ur Selinges (1977) framställning av Västernorrlands förhistoria. Fynden tillskrivs de orter inom vars nutida gränser de framkommit. Någon avståndsbedömning till medeltida bykärna har ej gjorts.

Tabell 1. Fynd i samband med *-sta*-orter i Hälsingland och Medelpad.

Ortnamn	Socken	Rjäå	Fvt	Vet	Vik	Fasta fornlämningar/lösfynd
<i>Hälsingland</i>						
Tåsta	Hög		x		x	Raä 12, 13; lösfynd
Vålsta	Forsa		x			Raä 213; lösfynd
Hallsta	Hög		x			Raä 29
Glimsta	Hög	x				Raä 31, 32, 42; lösfynd
Hedsta	Forsa		xx			lösfynd
Malsta	Rogsta		x			lösfynd
Slasta	Tuna?				x	lösfynd
Hållsta	Tuna		x			lösfynd
Tolsta	Tuna				x	lösfynd
<i>Medelpad</i>						
Geresta	Bjärträ			x	x	Raä 6
Målsta	Tuna	x	x			Raä 16
Allsta	Tuna		x			Raää 73
Kävsta	Indal	x				Raä 31
Bjällsta	Indal		x			lösfynd
Glömsta	Indal			x		Raää 25:2
Hamsta	Timrå	x				Raä 38
Vivsta	Timrå	x		x		Raä 47:2, 46
Horsta	Timrå	x				Raä 4
Korsta	Skön	x				Raä 57
Nävsta	Selånger	x				Raä 82
Knölsta	Skön		x			Raä 26
Kärvsta	Stöde		x			Raä 108
Namn/Period		8	11	3	4	

Tabellen tycks indikera att *-sta*-namnsgruppen bör förläggas till äldre järnålder. Det största problemet är den minst sagt dåliga fornlämningskontinuiteten fram till historisk tid. Frågan blir då om namnet skall anses vara bildat under äldre järnålder i samband med anläggandet av gravarna i området, eller om namnet har givits i historisk tid. Ytterligare ett alternativ är att namnet bildats under yngre järnålder, då som ägonamn, men fått sin fasta bebyggelse först under historisk tid. Ett antagande som jag dock håller för mindre troligt.

Även resultaten från grävningarna i Lucksta, Attmar socken i Medelpad, kan stödja ett antagande om en datering till äldre järnålder. Enligt Broadbent (1985:387 f.) kan här påvisas en kontinuitet från tidig romersk järnålder, eventuellt från förromersk järnålder. Under en husgrund daterad till 115 f.kr.-125 e.Kr. fann man plogspår.

Ett pollenprov som togs i samband med tre *-sta*-bebyggelser i Hälsingland – Knösta, Narsta och Hallsta – visar att den mänskliga påverkan av landskapet tog sin början omkring 400 f. Kr. Dessvärre är lokala pollen häftigt överrepresenterade under romersk järnålder, varför inget säkert kan sägas om den fortsatta utvecklingen. (Engelmark & Wallin 1985:358 ff.). Namnen blir därmed ytterst svåra att knyta till denna tidiga odling.

Stefan Brink (1984b:23 f.) förlägger de norrländska *-sta*-namnen till yngre järnålder och menar att namntypen bör vara införd till Hälsingland under inflytande från Svealand. Dateringen baseras på en jämförelse med en översiktlig kartering av fornlämningar från yngre järnålder. Ortnamnen i Trøndelag vill Brink (1988:27) förlägga till folkvandringstid och merovingertid, utifrån Sandnes undersökningar (1956:88, 1972:91 f.) av namnen.

Vad gäller de norska *-sta*-namnens ålder har en rad undersökningar under senare år velat förlägga dessa till äldre järnålder (Møllerop 1964, Myhre 1984, Stenvik 1978).

Stenvik (1978) daterar gårdarna, och därmed namnen, om det vid en okulärbesiktning visar sig sannolikt att fyndet hör samman med gården och inga konkurrerande gårdar finns i närheten. Naturliga gränser spelar en stor roll i bedömningen. Målsättningen är att undersöka giltigheten av namnkronologin inom ett större område, med hjälp av ett representativt urval av namn och baserat på arkeologiskt material. Han tar därvid inte ställning till om namnet har bildats som ett primärt eller sekundärt bebyggelsenamn, men menar att arkeologiska lämningar enbart kan datera namnet som bebyggelsenamn. De områden han valt att närmare undersöka är Vestfold fylke, Hordaland fylke och Nord-Norge. Naturförhållandena inom områdena är helt olikartade och bosättningsmönstren är delvis olika. Ett urvalskriterium är att områdena måste ha bevisad bosättning under äldre järnålder. Om det visar sig att området saknar *stadir*-gårdar som med säkerhet kan ställas samman med fynd från äldre järnålder, måste detta tolkas som att namnklassen är yngre. (Stenvik 1978:6 f.).

Resultatet av undersökningen blir att så mycket som 33 % av undersökningsområdets *-sta*-gårdar kan föras tillbaka till äldre järnålder, främst folkvandringstid. Det tycks inte vara någon kronologisk skillnad mellan undersökningsområdena. Slutsatsen måste därför bli att namnelementet *stadir* måste ha varit en efterled som spritt sig raskt över landet. Detta gäller för övrigt även andra impulser och deras spridning under denna tid. I det arkeologiska materialet finns otaliga exempel på att föremål och impulser raskt spritt sig inom Skandinavien. Namnet ser ut att ha varit produktivt under en mycket lång tid. Fortfarande under merovingertid och vikingatid måste det ha varit populärt. (Stenvik 1978:158 ff.).

Det står vidare helt klart att utifrån dessa resultat kan inte *-sta*-namnen användas kritiklöst för att underbygga en expansionsfas under yngre järnålder. Det finns ingen anledning att utifrån undersökningen anta att namnet skulle ha en speciell topp under vikingatid. Det verkar snarare som om bebyggelseutvecklingen varit ganska jämn. (Stenvik 1978:170).

Vill man försöka knyta de norrländska *-sta*-namnen till de norska bör man se vilken ställning de jämtländska namnen har. I en undersökning av gårdsnamn och bebyggelseutveckling i Jämtland under järnåldern förlägger historikern Jørn Sandnes *-vin* och *-hem*-namnen till perioden ca 300-600 e.Kr. och knyter dem till den äldsta expansionsfasen av gårdsbosättning i landskapet. *Sta*-namnen daterar han i huvudsak till 600-1000 e.Kr. Då *-sta*-namn återfinns i alla gamla jordbruksbygder blir namnklassen mera södervänd. Denna poäng skall däremot inte pressas för starkt (Sandnes 1982:129).

Sandnes menar dock att frågan om *-sta*-namnens anknytning närmare borde undersökas. Enligt hans mening kan det finnas anledning att se de jämtska namnen som ett i första hand västligt inslag. En rad enskilda namn är identiska i Jämtland och Trøndelag. Mönstret mellan *-vin*, *-heimr* och *-sta* är likartat för Trøndelag och Jämtland. Medan *-vin* och *-heimr* ligger i centralområdena, förekommer *-sta* inom alla gamla jordbruksbygder (Sandnes 1982:129). Samma mönster kan observeras inom undersökningsområdet.

Jag föreslår med hänvisning till ovanstående resonemang att de mellan-norrländska *-sta*-namnen bildats under hela järnåldern, med tyngdpunkten lagd på äldre järnålder, samt att dessa namn bildats oavhängigt av de mellan-svenska namnen, troligen inom det mellannorrländska-norska kulturområdet. För ett sådant antagande kan de tidiga dateringarna och den stora likheten med de norska namnen tala. Även för *-sta*-namnen inom undersökningsområdet gäller, i likhet med de jämtska namnen, att paralleller främst är att finna inom norskt-mellannorrländskt området (Bucht 1955:72). En förledsanalys, även medtagande andra ortnamnstyper, skulle kunna visa om så är fallet. Det allra största problemet med detta antagande är svårigheten att påvisa kontinuitet. För att eventuellt lyckas med detta måste kriterier för olika slags kontinuitet redas ut. Det ligger utanför ramen för denna uppsats att testa detta antagande.

3.3.5. Namn med efterleden *-land*

Även *-land*-namnen utgör ursprungliga ägonamn och är som sådana svåra att använda i daterande syfte. Møllerop har i sina undersökningar i Rogaland kommit fram till att namnen uppkommit samtidigt med *-vin*-namnen och att

de har anknytning till äldre bosättningscentra, samt att de olika namnen visar på olika jordbruksformer, *-vin* skulle peka mot boskapsskötsel, medan *-land* skulle peka mot åkerbruk. (Møllerop 1964:40).

De allra äldsta gårdarna med efterleden *-land* har fynd från 300-talet och det verkar troligt att ägobeteckningen *-land* varit ur funktion redan innan *heimr*-gårdarnas expansion tog vid (Møllerop 1964:70). Magnus Olsen (1926:131) har dock visat att *-land* fortfarande var en aktiv ägobeteckning vid landnamet på Island och att det där inte primärt kunde användas vid bildandet av ortnamn. Senare har dock *-land*-gårdar skapats på Island, det var säkerligen tegar som efterhand blev självständiga gårdar.

3.3.6. Namn med efterleden *-säter*

Namnelementet *-säter* har i Östsverige haft betydelsen 'skogsmark', 'utmarksäng', medan det i Norge och Västsverige ansetts betyda 'fäboställe' (Brink 1984b:74). Folke Hedblom fann i en stor undersökning av *-säter*-namnens spridning att "dessa namn har ett alldeles bestämt läge i övergången från den centrala forntida bygden till den senare bebyggelsen, som exploaterat de yttre skogsområdena" (1945:100). I Norrland är *säter*-bebyggelsens läge i förhållande till bygd och natur inte lika klar som i Mellansverige. Där ligger den oftast närmare den centrala jordbruksbygden än vad som är fallet i de sydligare landskapen. *Säter*-bebyggelsen befinner sig ofta i närheten av *sta*-bebyggelsen och man har slutit sig till att den är något yngre än denna. Brink skriver i *Hälsinglands ortnamn* (1984b:75) att "Det förefaller sålunda troligt att *säter*-bebyggelsen har uppkommit någon gång under vikingatid-äldre medeltid".

3.3.7. Namn med efterleden *-ätt*

Efterleden *-ätt* har av Bucht tolkats som 'egendom', 'äga' (1945:116). Gösta Holm (1986:64) räknar med att ordet även kommit att beteckna 'håll', 'riktningar', 'väderstreck', då väderstreck- och riktningsord är vanliga bland förlederna. För Västerbottens del räknar Holm med att namnet Västanbyn, Lövånger socken, getts åt en utflyttarby från moderbyn Kräkånger, eller åtminstone varit en odling utförd av Kräkångersborna. Det skulle ge en datering till vikingatid. (Holm 1986:68).

Inom undersökningsområdet räknar Bucht med två *-ätt*-namn, båda belägna i Själevad socken, nämligen Hörnett och Åte (1955-72:98 ff.).

4. Ortnamn och fasta fornlämningar

Om man skall kunna knyta samman ortnamn och fasta fornlämningar finns en rad mer eller mindre komplexa frågeställningar att ta hänsyn till. Till att börja med måste begreppet kontinuitet redas ut. Gäller samma typ av kontinuitet för ortnamn som för fornlämningar, eller har vi att ta hänsyn till olika kontinuitetsbegrepp? För det andra måste vi postulera vilka kriterier som skall gälla för samband, dels mellan ortnamn och bebyggelse och dels mellan bebyggelse och gravar. Och sist, men inte minst, måste vi ta ställning till vilka kriterier som skall gälla för att samband mellan fasta fornlämningar och historisk bebyggelse skall anses som sannolik.

4.1. Kontinuitetsproblemet

Inom ortnamnsforskning och andra historiska vetenskaper har ofta termen *kontinuitet* använts utan närmare precisering. För att undvika missförstånd bör begreppet ges en närmare definition. Med utgångspunkt i den diskussion som under senare år förts bland kulturgeografer och arkeologer föreslår Brink (1984a:29 ff.) följande indelning av kontinuitetsbegreppet:

1. *Bebyggelsekontinuitet.*
  - a. Platskontinuitet: bosättningskontinuitet för en enskild habitation.
  - b. Bosättningskontinuitet: bosättningskontinuitet inom ett område som bör vara avskilt, dvs. ett slag "Siedlungskammer".
  - c. Områdeskontinuitet: bosättningskontinuitet inom ett större område, t.ex. en naturligt avgränsad bygd.
  - d. Regional kontinuitet: bosättningskontinuitet inom landskap och länsdelar.
2. *Strukturell kontinuitet: kontinuitet hos ägor, hägnader och andra strukturella element, detta behöver ej innebära bebyggelsekontinuitet på platsen.*
3. *Odlingskontinuitet-produktionskontinuitet.*
4. *Namnkontinuitet.*
5. *Etnisk kontinuitet.*
6. *Kulturell kontinuitet, bl.a. i samband med artefaktens typologiska samhörighet över tid.*

De typer av kontinuitet som främst är aktuella i detta sammanhang är bebyggelse- och namnkontinuitet. Platskontinuitet kan undersökas vid arkeologiska utgrävningar. Vid en undersökning av områdeskontinuiteten måste

man först postulera vad slags bosättning man har att räkna med inom området. Att namnen i så hög grad har bevarats hänger troligen samman med att namnet fortsatt att beteckna ett ekonomiskt element eller ekonomisk struktur, som kan ha hållits i hävd som åkermark, slätterland, betesmark etc. eller på annat sätt bevarats i befolkningens medvetande. När befolkningens sedan rehabiliterats har ödegårdarna åter tagits i bruk och då ofta under sitt gamla namn. Där namnbyte skett har det nya namnet ofta blivit Ødegård, Aunet osv. (Stenvik 1978:26 f.).

4.2. Kriterier för samband mellan ortnamn och bebyggelse

Ett namns funktion är att identifiera ett objekt och avgränsa det gentemot ett annat. Detta medför att namnet i sig inte behöver betyda något. I praktiken tänker man inte på vad ett namn betyder utan på vad det representerar, vilket ställe eller vilken gård som ligger bakom begreppet (Helleland 1981:211 f.). Det teoretiska underlaget för ortnamns användande vid en bebyggelsehistorisk analys är att se namnen som utsprungna omedelbart ur enkla ekonomiska och sociala behov. Med nödvändiga reservationer och preciseringar kan en sådan funktionell synvinkel fånga upp de flesta ortnamnen. Då namnets främsta uppgift är att tjäna som människans hjälpmedel vid orientering i rummet, medför detta att ett rikt spektrum av namntyper finns att tillgå, allt ifrån enkla naturbetecknande namn, som stelnat till ortnamn, till metaforiska namn, såsom Trehörningen. (Sandnes 1978:118 f.).

Ortnamnen återspeglar endast en del av den verklighet vi så gärna vill att de skall beskriva. Vissa samhällsliga begreppsområden omfattar många lokaliteter, t.ex. bebyggelse, jordbruksförhållanden och samfärdsel, medan andra, såsom jakt och handel, har få eller inga lokaliteter och därför sällan återspeglas i ortnamnsmaterial. (Dalberg 1978:136 ff.).

Ett extensivt markutnyttjande av ett stort område bör ha fört med sig namngivning av lokaliteter som man haft behov av att namnge, kanske speciellt under perioder med befolkningspress. Vid senare utflyttning från gamla centra är det mest troligt att man utnyttjat områden som redan tidigare varit jordbruksmässigt utnyttjade. Runt dessa enheter har sedan nya åkertegar och betesmarker skapats (Møllerop 1973:277 f.). Många av de till idag bevarade ortnamnen avspeglar en agrar kultur och torde därför i viss mån kunna visa på jordbrukets utveckling.

Det teoretiska underlaget för att använda ortnamn i daterande syfte är att namngivningen och bosättningen är samtida. Detta kan i hög grad ifrågasättas då många av de äldre ortnamnen ursprungligen är ägonamn. Ortnamnen kan även ha uppstått tidigare i form av natur- eller bygdenamn. Ett

annat troligt antagande, enligt Grøngaard-Jeppesen (1981a:12) är, att namnet tillhört en s.k. "vandrende landsby". Ett antagande som varken motsägs av namnmaterialet eller arkeologiskt påvisade förhållanden. Belägg för vandrande landsbyar finns både från äldre järnålder och medeltid (se Becker 1971 och Gissel 1978). Medeltidsbyn har inte bildats vid en plötslig omläggning av bebyggelsen, utan genom en stegvis anpassning till tidens ekonomiska, sociala och politiska krav. Den skall därför ses som en fortsatt utveckling av en bebyggelseform som i huvudsak skapades under äldre järnålder. Orsaken till den långa platskontinuiteten står att söka i det omgivande samhällets krav på stabilitet. Omflyttningar beror oftast på ändringar i driftsekonomin. (Grøngaard-Jeppesen 1981a:146 f.).

För Danmarks del föreställer sig Grøngaard-Jeppesen (1981a:121) att de äldsta ortnamnen skapades under yngre järnålder, eller tidigare, och att de använts för att beteckna antingen ett givet område eller en bebyggelse som flyttades av och till och som först stabiliserades vid övergången till historisk tid. Använt på detta sätt kan ortnamnsmaterialet ge en minimibild av bebyggelser och bebyggelseområden från förhistorisk tid. Namnen kan således visa på områdeskontinuitet, men de kan ej visa på platskontinuitet i boplatserna.

Förhistoriska namn kan, i likhet med namnen idag, ha betecknat det område som bebyggelsen rått över och inte enbart den enstaka bebyggelsen eller bebyggelsekoncentrationen. Anser man ändå att den äldre bebyggelsen och dess namn varit fixerade finns det ingen möjlighet att på grundval av ortnamn uttala sig om den enstaka bebyggelsens varaktiga belägenhet på ett och samma ställe. Det är i historisk tid välbevittnat att byar kan flytta tämligen långt, upp till flera kilometer, eller i övrigt förändras betydligt samtidigt som namnet bibehålls. Det finns ingen anledning att tro att de förhistoriska förhållandena skulle ha varit annorlunda. (Jørgensen 1977:92).

Även inom Västernorrland har långa flyttningar, med bibehållet namn, företagits i historisk tid. Orsaken har då oftast varit att det ursprungliga boplatssområdets odlingar har drabbats hårt av frost, varför en flyttning till gynnsammare läge har måst ske (muntlig uppgift L.-E. Edlund).

Namnet skulle således betraktas som kvarvarande formelement och därvid kunna jämföras med gränser och bytomter (Hyenstrand 1974:36). Det må här erinras om att det är bebyggelsens ålder vi eventuellt kan slå fast vid en arkeologisk utgrävning, inte det enstaka namnet. Namnet kan ha varit ägo- eller områdesbetecknande en längre eller kortare tid innan bebyggelsen anlagts. Namnet kan även ha uppstått senare, då genom namnbyte.

En tidigare rådande uppfattning har varit att namnbyte varit oerhört sällsynt (se t.ex. Hald 1965:40). Denna inställning medförde att man ansåg att

hade man nu en gång daterat namnet, så hade man också daterat bebyggelsen. Niels Lund kritiserar underlaget för detta synsätt och bygger sin kritik på nya engelska forskarrön, baserade på de äldsta kända ortnamnslängderna Domesday Book från 1086. Traditionellt har man ansett att ortnamns-elementet *-thorp* varit produktivt också efter 1086 eftersom många av namnen förekommer först i yngre källor. Både teorin om att dessa inte existerat 1086 och teorin att namnelementet varit i fortsatt bruk har måst överges. Domesday Book har enbart angett de bebyggelser som varit av värde för kronan och utelämnat de övriga. (Lund 1984:232 f.). Överfört på ångermanländskt område skulle resonemanget kunnat innebära att även orter som upptecknats först efter 1535 kan vara äldre.

4.3. Kriterier för samband mellan bebyggelse och gravar

Under äldre järnålder finns i Mellannorrland en tydlig koppling mellan husgrunder och gravar (Liedgren 1984:10, Ramqvist 1983:189 f.). Speciellt i områden med husgrundsterrasser är detta lätt att konstatera. Terrasserna ligger så gott som alltid i nära anslutning till någon gravlokal, men oftast på något avstånd från den sentida bebyggelsen (Seling 1977:334). Inom undersökningsområdet är husgrunder, åtminstone ännu, mycket sällsynta. Det är möjligt att flertalet av Ångermanlands husgrunder idag ligger under flat mark i likhet med husgrunderna i Gene, Själevads socken. Av minst tio husgrunder var de enda som kunde observeras före utgrävningarna hus III och hus VI. Hus III, som daterats till 1100-1300 e.Kr., kunde observeras genom sitt spiselröse och hus VI, daterat till 300-500 e.Kr., kunde skönjas som en hästskoformad vall, vilken bildats då huset rasat samman vid en brand. (Ramqvist 1983:59 ff.).

Husgrunder under flat mark återfinns även i Danmark, Nordtyskland och delar av Norge (Løken 1978:158). De senaste årens grävningar i Norge tyder på att många av husen från förromersk järnålder och tidig romersk järnålder här har varit utan yttre torv- eller stenväggar och ligger således idag under flat mark (Myhre 1975:244, 1980:466).

Vad beträffar yngre järnålder konstaterar Baudou (1972:49 f.) att flera av de små gravfälten från perioden ligger nära den medeltida kyrkan. Så är fallet i Nora, Nordingrå, Ullånger och Arnäs socknar. Det stora gravfältet vid Arnäs kyrka kan troligast dateras till äldre järnålder, men även vikingatida gravar finns i närheten (muntlig uppgift P. Ramqvist).

Prästborden tycks alla vara sammanslagningar av äldre enheter (Thulin 1906), vilka i stort sett samtliga har namn som traditionellt dateras till järnåldern, flera av dem med namn som traditionellt dateras till äldre järnåldern.

Då undersökningsområdet i stort saknar kända bebyggelse lämningar från järnåldern måste en bebyggelsehistorisk analys utgå från gravmaterialet. Även enstaka gravar måste här beaktas, då även dessa tycks indikera bosättning (Ramqvist 1983:189 f.).

4.4. Kriterier för samband mellan fasta fornlämningar och historisk bebyggelse

En kombinerad namn- och fornlämningsanalys måste utföras med största försiktighet. Den kronologiska spännvidden i namngivningen för skilda namnformer kan omfatta många skilda samhällssystem och följa andra regler än de som styr ekonomiska förändringsprocesser (Hyenstrand 1979:168).

Namn kan ändras, försvinna helt, eller endast bevaras i ägonamn eller naturnamn. Vid en namnanalys är det viktigt att ta sig an hela namnmaterialet inom ett område (se t.ex. Farbrege 1986, Göransson 1981). Man bör komma ihåg att de namn som registrerades endast var de som hade ekonomiskt intresse för centralmakten – namnskatten var troligtvis mycket större än så och kan också i viss mån ännu spåras.

Bästa utgångspunkten för en bebyggelsehistorisk undersökning är en region med någorlunda konstans genom tiderna, en konstans som kan utskiljas bl.a. geografiskt, geologiskt och kulturellt under historisk och förhistorisk tid (Thrane 1977:117). Ju oftare gränserna för en kulturprovins ändras desto mer komplicerat blir spridningsmönstret för olika företeelser. För ortnamnens del innebär detta att äldre ortnamn kan bli sällsyntare ju fler växlingar kulturprovinserna genomgått. ”Ur den synpunkten borde Nordsverige vara lättare att studera än de flesta andra områden och därmed metodiskt intressant” (Baudou 1986:11). Hänsyn måste dock tas till de kulturinflenser som nått området från många olika håll.

Även när det gäller fornlämningar finns ett representativitetsproblem. Vi vet inte i hur hög grad fornlämningar har odlats bort och inte hur stor del av befolkningen som verkligen gravlades. Det kan ju teoretiskt sett ha existerat järnålderssbebyggelser helt utan gravanläggningar.

Ett sätt att gå tillväga för att knyta samman namn och fornlämningar, som föreslås av Brink (1984a:41 ff.), är att använda sig av pollenanalyser. I ideala fall skulle man för en ”Siedlungskammer” få fram ett gravfält från äldre järnålder ”i omedelbart anslutning” till en historisk gård och en påvisad odlingskontinuitet från äldre järnålder fram till idag. Även i de fall en övergiven boplats från äldre järnålder ligger ”strax intill” en nutida gård, där båda har gravfält och odlingen visar sig vara kontinuerlig har vi att räkna med namnkontinuitet. Risken för namndöd eller namnbyte är dock uppenbar vid

det tredje typfallet, där förutsättningarna är en ödelagd boplats från äldre järnålder, med ett intilliggande gravfält och en historisk gård "en bit ifrån" utan gravfält, och pollenanalyserna visar på ett brott i odlingen från folkvandringstidens slut och fram till 1600-talets bebyggelseexpansion.

Modellen kan i och för sig vara givande om vi har att räkna med en bebyggelseutveckling under järnålder med platskontinuitet. Mycket talar för att så inte är fallet och då måste termer som "strax intill" ges en klarare definition. Modellen förutsätter vidare att enbart enheter med odling har namngivits och kan tänkas behålla sitt namn. Annan verksamhet kan ha förekommit som inte gett några direkta utslag i pollendiagrammet. Även vad gäller pollendiagrammen bör man vara försiktig, framförallt innan vi fått tillräcklig kunskap om pollenproduktion, pollenspridning och pollendeposering (jfr Viklund 1986:18 f., Engelmark & Wallin 1985: 353).

Som exempel på ideala förhållanden används enheten Vattjom, Tuna socken, Medelpad, där både arkeologiska belägg och pollendiagram visar på ett anläggande under 200-talet e.Kr. Det pollendiagram som använts för att bevisa odlingskontinuiteten och därmed namnkontinuiteten är baserat på prover tagna i Rudetjärn. Jag skulle vilja hävda att pollenanalysen lika väl skulle kunna datera namnet *Rude*, eller närmare bestämt odlingar inom enheten Rude. Rude har inte i modernare tid haft status av egen by, men omnämns redan 1363, då två män "i Rudu" är vittnen vid ett arvsskifte. Vidare finns uppteckningar från 1600-talet av en tradition som säger att den som gravlagts i "Starkotters grav" skulle ha bott i "et godz här strax wästerfor som heter Rudu" (Enqvist 1943:110). Selinge nämner att Vattjom skulle kunna utgöra flera enheter, men behandlar ändå området som en bebyggelseenhet (1977:308 ff., 1979:103). Rudetjärn ligger ca 1000 m från 1800-talets Vattjom och avstånden till gravkoncentrationerna öst och sydöst om Vattjom är ännu längre. Starkotters grav ligger närmare Rudetjärn och gravkoncentrationerna nordöst och sydväst om Rudetjärnen ligger inom en 300 m radie. Vilken eller vilka enheter som varit "pollenproducerande" under olika perioder torde vara svårt att utröna. Själva Vattjom-enheten skulle istället, mycket hypotetiskt, ha varit en viktig omlastningsplats för handelsgods, i likhet med vad Farbregd (1980:22 ff.) antagit för några norska *hemgårdar*.

En likartad modell har utarbetats av J.P. Strid (1986:196), som i likhet med Brink tar upp fyra olika exempel på bebyggelseutveckling (fig. 4). Det första exemplet är det mest okomplicerade. En gård, med ett primärt bebyggelsenamn t.ex. *-inge* eller ett ursprungligt naturnamn exempelvis *Berga*, *Sävsjö*, anläggs under yngre järnålder och bebyggelsen, och därmed namnet, bevaras kontinuerligt in i historisk tid. Fornlämningarna pekar på ett konti-

nuerligt utnyttjande under yngre järnålder. Det är denna typ av utveckling som, a priori, brukar antagas för bebyggelsen i Mellansveriges kulturbygder.

Det andra exemplet visar på en gård som anlagts under yngre järnålder med mark som brukats kontinuerligt, intensivt eller extensivt sedan äldre järnålder. Den obrutna nyttjandekontinuiteten kan medföra att namnkontinuitet kan föreligga för hela perioden. Den funktionsförändring som enheten genomgår när den blir bebyggd är inte av sådan art att det behöver påverka namnet, som naturligtvis övergår till att markera gården och allt vad den tillhör, ett denotationsbyte sker (namnets sakinnehåll ändras). Nyttjandekontinuitet utan bebyggelse kan inte förväntas ge något utslag i fornlämningsbeståndet, men torde i många fall kunna påvisas med hjälp av pollenanalyser. Att många gårdar anlagts på tidigare hävdad kulturmark framgår av att så många bebyggelsenamn primärt är ägobetecknande. Bland de namntyper som här kan komma ifråga finns t.ex. *-säter*, *-vin*, *-åker*. Även ursprungligen naturbetecknande namn kan finnas inom denna grupp.

Exempel tre illustrerar hur en äldre järnåldersgård överges – t.ex. under folkvandringstid – för att återigen bebyggas under yngre järnålder. Under mellanperioden utnyttjas gården extensivt. Brottet i bebyggelsekontinuitet resulterar i ett brott i fornlämningskontinuitet. Hade återkolonisationen skett först under medeltiden, skulle givetvis fornlämningskontinuiteten för gott ha upphört i och med äldre järnålder. Upprepade denotationsbyten sker, men namnkontinuiteten bevaras. Enheter av denna typ bär primära bebyggelsenamn av hög ålder, *-stad*, *-hem*, etc. eller gamla naturnamn.

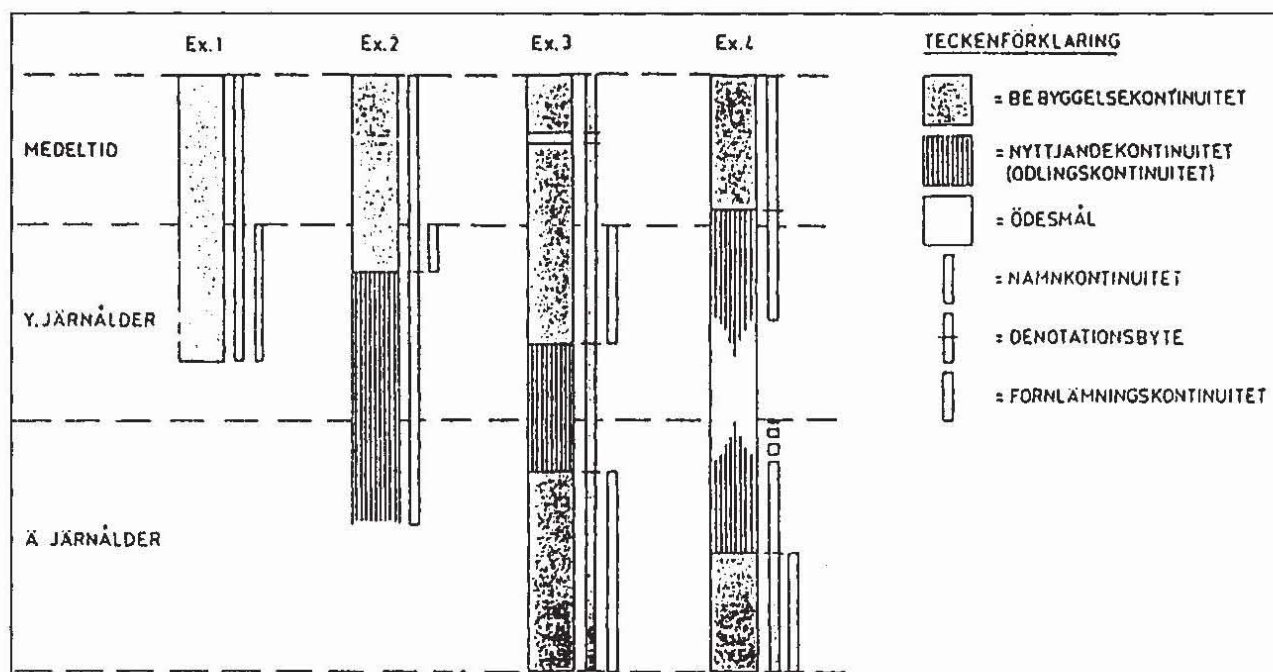

Fig. 4. Modell över olika relationer mellan bebyggelse, markanvändning, ortnamn och fornlämningar samt följderna därav för kulturlandskapets kontinuitet. (Strid 1986:196).

Exempel fyra visar på en gård anlagd under äldre järnålder, men som tidigt mist sin fasta bosättning, varefter enheten legat öde under så lång tid att namnet så småningom dött ut. Under yngre järnålder har man återigen börjat utnyttja enheten som plats för bete, och den får därmed ett nytt namn. Under tidig medeltid anläggs på nytt en gård och det senare namnet överflyttas på denna. Dessa gårdar har relativt unga namn av ägobetecknande typ, t.ex. *-hult*, *-ryd*, men även *-säter*-namn kan förekomma. Även namn givna efter fornlämningar, såsom *Högby* och *Tomta*, återspeglar på samma sätt ödeperioder, under vilka tidigare namn har försvunnit. Enheter med sådana namn torde ha återkoloniserats redan under förhistorisk tid.

Många olika hänsyn måste tas vid en sammankoppling av ortnamn och fornlämningar. Vilken funktion har själva namngivandet haft? Har namnet varit stabilt eller har en namnändring förekommit? Har det p.g.a. expansion och regression förekommit denotationsbyten? Har regression mellan äldre och yngre järnålder medfört namndöd eller har områdeskontinuiteten kunnat bevara namnen? Vilken form av kontinuitet skall vi räkna med? Vilken bebyggelsestruktur räknar vi med och vad får en förändring av denna struktur för konsekvenser för de olika formerna av kontinuitet? Olika former av frågeställningar torde medföra att vi måste använda olika definitioner för termen *kontinuitet*.

Olika metoder för en sammankoppling av ortnamn och fornlämningar har under senare år prövats i Norden. De flesta har laborerat med olika stora cirklar runt gamla bebyggelsenamn (se t.ex. Albrechtsen 1970, Nielsen 1977, 1978).

Dessa metoder, samt sådana som bygger på användande av moderna gårdsgränser (se t.ex. Bakka & Møllerop 1964, Myhre 1984:169 ff.), kan kritiseras för godtycke och oexakthet. Den subjektiva bedömningen vid sammankopplingen av ortnamn och fornlämningar har i de flesta fall fått ett stort utrymme, ofta utan att urvalsprinciperna har redovisats. En kritik som till en del även faller på den här redovisade undersökningen. Ett av de större problemen är vilka mätpunkter som skall anses som relevanta. Var låg t.ex. den medeltida bebyggelsen och var låg den förhistoriska i förhållande till denna? Punktuell kontinuitet från äldre järnålder och fram till historisk tid kan mycket sällan beläggas.

För att trots denna brist kunna föra namnet längre tillbaka i tiden, vilket är troligt på rent språklig grund, har många anammat teorin om "vandrande byar" (jfr Becker 1971). Namnen har i samband med denna teori setts som revir- eller territoriumbetecknande. Brink (1988:24) ställer sig tveksam till denna enkla patentlösning. I vissa fall kan ortnamn helt enkelt inte ha varit revirbetecknande, t.ex. när namnen pekar mot någon bestämd terräng-

formation eller där efterleden pekar på en betydelse 'gård' eller liknande. Exempel finns även på ortnamn som uppenbart, är revirbetecknande och har avsett ett område eller en bygd, t.ex. Trondheim 'tröndernas bygd'.

Becker (1977:48) själv menar dock att det inte är tal om egentliga "vandrande landsbyar", utan förflyttningar inom ett marksystems fasta gränser, med utnyttjande av samma resursområde. Flyttningarna av bebyggelsen rör sig på sin höjd om några hundra meter.

Studiet av kontinuitet har transformerats från att vara enkla observationer om närvaro och frånvaro av bosättning och kommer att kräva betydligt mera omfattande studier. Ett ökat samarbete mellan ortnamnsforskare, arkeologer, historiker, paleoekologer och andra skulle kunna vidga vetandet betydligt.

5. Undersökningsområdets representativitet

Inom undersökningsområdet har tre omfattande fornminnesinventeringar genomförts och för närvarande sker en reinventering. Från Karl Sidenbladhs inventering 1865-1867, över Eskil Olssons inventering 1908-1910 och fram till inventeringen för ekonomiska kartan 1961-1964 har 38,8% av områdets alla kända lämningar av högkaraktär försvunnit. Störst har förstörelsen varit i Nora och Arnäs socknar, där över 40 % har försvunnit och minst har förstörelsen varit i Ullånger där 13,3 % av det totalt kända antalet lämningar av högkaraktär har odlats bort eller på annat sätt försvunnit. Även före 1865 måste fornlämningar ha förstörts, men denna förstörelse är svår att siffermässigt uppskatta. Uppgifter om den tidiga förstörelsen finns hos N.J. Ekdahl, som 1828 gjorde en antikvarisk resa genom Ångermanland. Då de försvunna högarna i huvudsak låg i områden där man idag har högar, anser Baudou att spridningsbildens väsentliga drag kvarstår (Baudou 1968:112 ff.).

Selinge menar att bortodlingen inom undersökningsområdet varit störst under den tid som uppteckningarna pågick, detta p.g.a. "åkerarealens allmänt sett mycket ringa omfattning i äldre tid". I översiktliga sammanhang är inte heller den förstörelse som ägt rum efter nyodligens upphörande utslagsgivande. En klar tendens i fornlämningsmaterialet är att socknar med utpräglad dalbygdskaraktär, dvs. med fornlämningarna belägna på lättodlade sedimentterrasser relativt högt ovan älven, har större andel borttagna fornlämningar. Detta är för Ångermanlands del tydligt främst i de stora bygderna i Ådalen (Seling 1977:177).

Även de små bygderna i Ångermanland karaktäriseras av en ringa andel nyfunna och en relativt hög andel borttagna fornlämningar. Detta medför att värdena för dessa områden har en lägre representativitet än de stora bygderna

i Medelpad som karaktäriseras av relativt många nyfunna och få borttagna fornlämningar. ”Representativiteten får alltså betecknas som god inom de större medelpadsbygderna, som med säkerhet jämförbar inom de båda huvudgrupperna samt som relativt mätbar mellan dessa.” (Seling 1977:179).

Mellan 1865 och 1910 föreligger ett klart samband mellan förstörelsen av fornlämningar av högkaraktär och ökningen av den odlade jorden. Förstörelsen av fornlämningar bör även ha skett före 1865, varvid storskiftet och den snabbt ökande torparbebyggelsen sannolikt har betytt mest. Baudou har för Nätra sockens del räknat ut att åkern ökade med en tillväxtfaktor på 2,3 mellan 1865 och 1918 (Baudou 1968:114).

Då Nätra socken helt saknar järnålderslämningar, men av ortnamnen att döma torde ha haft sådana, har jag med hjälp av Westin (1930:174 ff.) försökt att se om den tidigare ökningen av åkerarealer varit olikartad inom området. Jag har därvid funnit att odlingen i viss mån slagit särskilt hårt mot orter med namn som skulle kunna tyda på att här funnits fornlämningar. I genomsnitt för samtliga mätbara orter inom Nätra socken beräknades kornarealen 1620-22 till 6,4 hektar och den genomsnittliga tillväxtfaktorn för tiden från 1620-22 till tiden för laga skifte är 4,7. Orterna har här indelats i fem grupper.

Socknens båda *-sta* orter återfinns båda inom grupp 1, med en åkerareal över genomsnittet redan 1620-22 och med en ökning av åkerarealen som ligger över genomsnittet för perioden 1620-22 och fram till laga skiftet 1842-1891. Då den största ökningen av åkerarealen för Bjällstas del ligger redan före storskiftet och Bjästa redan 1620-22 hör till en av socknens största byar föreligger en stor möjlighet för att eventuella fornlämningar kan ha odlats bort redan före de äldsta uppteckningarnas tid.

Vad gäller socknens tre orter med efterleden *-hem* så återfinns två, Gladom och Norum, inom grupp 2 med en uppodling över genomsnittet fram till laga skiftet. Även vad gäller dessa orter så ligger åkerarealens ökning främst före storskiftets genomförande och risken för bortodling torde även här vara markant. Bergom som återfinns i den tredje gruppen med en lägre tillväxt av åkerarealen än genomsnittet från 1620-22 och fram till laga skiftet var redan 1620-22 en av socknens större orter. Då åkerarealens ökning här främst ligger före storskiftet finns en möjlighet att det även här har funnits fornlämningar som odlats bort.

Orsaken till förstörelsen av gravhögar inom undersökningsområdet, är enligt Eskil Olsson, att de ligger inom den odlade bygden. ”Dessutom är det välbekant, att innehållet i gravhögarna, förträffligt lämpar sig till jordförbättring, hvarför de med stor förkärlek inköras i ’kasen’ och sedan som gödselmedel spridas på åkertegarna” (1914-15:50).

Troligen skulle ett studium av undersökningsområdets ägonamn kunna ge indikationer om bortodlade fornlämningar. Intressanta åkernamn inom Grundsunda socken är t.ex. *Gammgål* i Finna, *Gammelgårdsgärden* i Fannbyn, *Gravbacken* i Högen, och i Själevads socken *Ödåkern* i Hörnett (jfr Nylander 1974:88 ff.). Den sistnämnda är numera ett villaområde.

Enligt Friberg (1951b:54) skall J. Westin ha genomfört en ej publicerad undersökning av de äldre ångermanländska åkernamnens utsagor om förstörda fornlämningar. Han har därvid påträffat ca 300 åkrar med namnet *Högåker*, ett namn som synbarligen, enligt Westin, får sättas i samband med gravhögar. I omkring en fjärdedel av fallen finns högar bevarade, i övrigt torde de ha raserats vid odling. Då jag inte sett denna undersökning finns ingen möjlighet att ta ställning till uppgifterna.

Bortodling behöver inte vara enda förklaringen till att gravfält saknas intill orter med föregivna järnåldersnamn. Den i jämförelse mellan ortnamn och gravar oftast använda "Mälardalsmodellen" med by- och gårdsgravfält, kan inte utan vidare användas över hela landet. På t.ex. Tjust finns ett påtagligt inslag av *-sta* och *-inge*-namn som saknar gravfält från yngre järnålder. Fallen är så många och terrängförhållandena sådana att det bär emot att tänka sig bortodling som enda förklaring. Frågan blir då vad som skall tillmätas vitsord: bristen på fornlämningar eller de ålderdomliga karaktären hos ortnamnen. Att anta att namnen bildats så sent som under medeltid, förefaller på rent språklig grund orimligt. Som antagande, i brist på närmare undersökningar, får man tänka sig att namnen till stor del tillhör den till äldre järnåldern, men att förflyttningar av gränser och bebyggelser fördunklat det ursprungliga sambandet mellan fornlämningarna, bebyggelserna och namnen. (Strid 1986:190).

En annan anledning till att gravar saknas kan vara att gravskicket varit sådant att gravarna ännu inte lokaliserats. Gravskicket har varierat både över tid och rum. Enligt Baudou (1989:15 ff.) är gravskicket under romersk järnålder och folkvandringstid mycket olika i Ångermanland och Medelpad, medan förhållandena under yngre järnålder är jämförbara. Hur gravskicket i Ångermanland gestaltade sig under äldre järnålder är fortfarande en olöst fråga.

6. Materialredovisning

6.1. Registrering

Ortnamnsmaterialet är hämtat ur Bucht (1955-72). Alla ortnamn belagda före 1550 redovisas. Ur samma källa är byarnas skattetal hämtade. Tolkningarna

av ortnamnen faller i sin helhet – med undantag av Gene, Själevads socken, som här tolkas som ett osammansatt naturnamn 'Gina' som ett äldre namn för Moälven (Edlund 1988:138) – tillbaka på de tolkningar Bucht gjort. För att bedöma läget och storleken för byarna innan 1900-talets expansion, har först en geometrisk karta från 1800-talet anlitats. Detta byläge har sedan överförts till ekonomiska kartan. Uppgifterna om de fasta fornlämningarna, deras typ/antal och höjd över havet är hämtade ur Fornlämningsregistret. Uppgifter om försvunna och bortodlade lämningar har dels hämtats ur Fornlämningsregistret och dels ur Lagerströms (1950) redovisning av Sidenbladhs inventering, samt Hallströms (1929) redovisning av Ekdahls inventering. De fornlämningar som medtagits är dels samtliga högar, då dessa allmänt anses tillhöra järnåldern och dels samtliga övertorvade stensättningar som ofta förekommer i kombination med högar. Av stensättningar och rösen har de som ligger under 25 m ö.h. medtagits, samt de rösen högre upp som genom utgrävningar visat sig tillhöra järnåldern. Rösen över 30 m ö.h. torde generellt tillhöra bronsåldern, med undantag för runda rösen och runda röseliknande stensättningar utan kista som kan tillhöra järnåldern (Baudou 1968:98).

En bebyggelsehistorisk undersökning borde även innehålla en genomgång av områdets lösfynd. Speciellt i områden, som i likhet med detta, antas ha ett stort antal bortodlade eller på annat sätt förstörda fornlämningar.

Förutsättningen för att denna typ skall kunna användas i en studie på mikroplanet är att de är precist lokaliserade, vilket sällan är fallet. I en regional bebyggelsehistorisk undersökning har dock sådana fynd ett kronologiskt värde (Seling 1977:217). De lösfynd som redovisas är dels de som finns på Statens Historiska Museum (SHM) och dels de som finns på läns museet Murberget i Härnösand (M), samt de som i övrigt framkommit vid litteraturgenomgången.

För bedömning av rumsligt samband mellan fornlämningar och ortnamn, eller snarast medeltida bebyggelselägen, har ekonomiska kartan och en 1800-tals karta för bedömning av bebyggelsens äldre läge använts. Avstånden har mätts med linjal, fågelvägen mellan fornlämning och antaget centrum i bebyggelsen. Fornlämningen har förts till den by den idag finns registrerad under, om inget uppenbart geografiskt hinder föreligger.

6.2. Namnmaterialets fördelning inom undersökningsområdet

Namnaterialet inom undersökningsområdet fördelar sig på olika namntyper enligt nedanstående tabell. Jag har även räknat samman namn som Väster-,

Öster- och Mellansel, i de fall det finns äldre skrivningar som tolkar dessa som en ursprunglig enhet. Av tabellen framgår för varje socken dels det totala antalet inom varje namnkategori och dels antalet orter med registrerade lämningar av järnålderskaraktär (Raä), med den första siffran avseende de bevarade och den andra siffran avseende kända nu bortodlade fornlämningar, och dels socknens procentuella andel av orter som belagts med fornlämningar.

Tabell 2. Namnmaterialets fördelning inom undersökningsområdet.

Socken	Gr.	Ar.	Sj.	Nä.	Ull.	Vbg.	Skog	Ndg.	Nora	Totalt
-vin	0	2	0	0	4	0	0	0	2	8
-hem	0	0	0	3	1	1	0	1	3	9
-land	1	3	3	1	1	4	2	4	1	20
-sta	1	5	6	2	4	4	0	9	8	43
-sätter	1	0	0	0	1	0	1	3	2	8
-böle	2	3	4	1	0	0	0	3	0	13
OSN	7	12	14	17	10	17	6	12	8	103
SSN	6	13	19	14	1	3	6	15	10	87
Avgärda namn	1	3	0	1	0	0	0	4	1	10
Övriga	5	8	7	3	5	3	1	2	3	37
-ätt	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2
-by(n)	1	4	0	3	0	0	0	0	0	8
-mark	4	2	0	0	0	0	0	0	0	6
-anger	0	0	1	1	0	1	0	0	0	3
Totalt	29	55	56	46	26	33	16	53	38	357
% jää	14	15	16	0	42	18	19	42	69	26
Raä	4+0	5+3	6+3	0	9+2	5+1	2+1	16+6	18+8	89

Avgärda namn; Gr. (Fillingen), Ar. (Degerfälle, Långåker, Myckling), Nä. (Sörgård), Ndg. (Bergsåker, Salsåker, Sebäng, Åsäng), Nora (Övergård).

Övriga namn; Gr. (Bodum, Flärke, Husum, Ällön, Öden), Sj. (Brynje, Bränne, Böle(t), Haga, Tomte, Svedja, Åte), Nä. (Bölen, Svedje, Öden), Ull. (Bölen, Salum, Svedje, Ödby, Öden), Vbg. (Bölen, Sätra, Köpsta), Skog (By), Ndg. (Öden, Ödesåker), Nora (Bölen, Ry, Prästbordet).

Ej medräknade namn; Ar. (Gimåt, Trehörningen, Skadom), Nä. (Maggebölet), Ull. (Hägge), Nora (Svegsta utjord).

6.3. Orternas höjd över havet

För att se om gårdsplatsen skulle kunna ha kontinuitet från järnålder till historisk tid, har jag för -vin-, -hem- och -sta-namnen sammanställt 1800-talets bylägen. Därvid har den lägsta delen av byn/gården ansetts som riktmärke. Dessa orters lägen har sedan sammanställts med lägena för orter med osammansatta naturnamn (fig. 5).

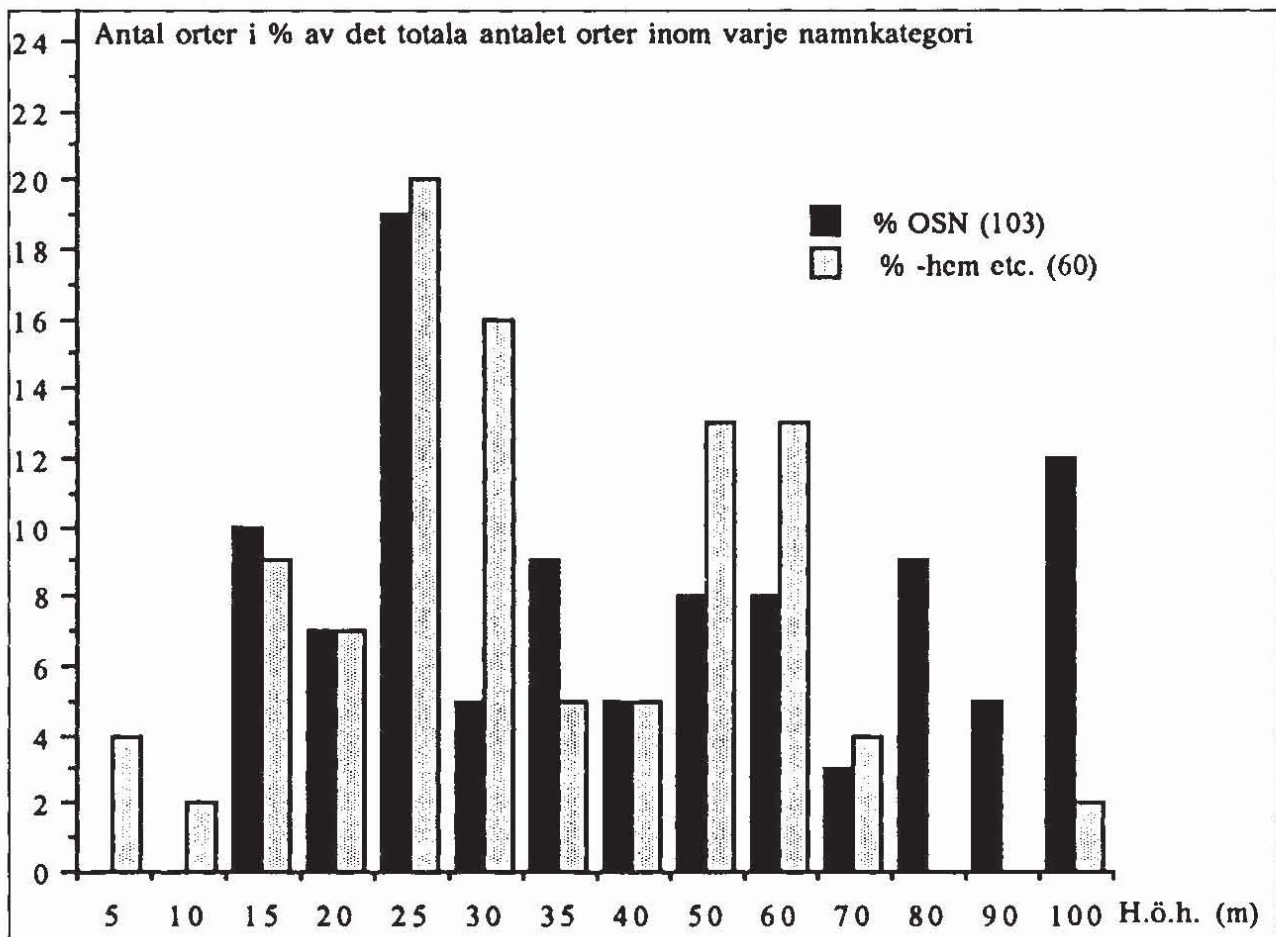

Fig. 5. Osammansatta naturnamns, samt *-hem*, *-sta* och *-vin*-namnens höjd över havet.

Under förutsättning att ingen bebyggelseflyttning har skett förefaller det åtminstone teoretiskt möjligt att dessa enheter kan vara uppkomna under äldre järnåldern. Endast tre orter har sin lägsta punkt under eller vid 10 m ö.h. För samtliga orter som har sin lägsta del 15 m ö.h. gäller att ortens övre gräns, vad beträffar inmark ligger 25 m ö.h.

Kurvan för *-hem* etc. har två markerade toppar, 25-30 m ö.h. och 50-60 m ö.h., medan kurvan för osammansatta naturnamn har en jämnare spridning, bortsett från en markerad topp på 25 m ö.h.

6.4. Fornlämningarnas spridning på olika ortnamnstyper

Inom undersökningsområdet finns det totalt 134 Raä-registrerade fornlämningsplatser fördelade på 83 orter. Härtill kommer 40 fornlämningsplatser, som antingen har registrerats som bortodlade eller för vilka en avståndsmätning ej kunnat utföras. Endast 4 registrerade fornlämningsplatser har ej gått att föra till orter belagda före 1550. Dessa utgörs av rösen och stensättningar. Avståndet mellan de bevarade och mätbara fornlämningarna och 1800-talets byläge redovisas nedan.

84% av det totala antalet registrerade, mätbara fornlämningsplatserna återfinns inom 1300 m, medan 76 % återfinns inom en radie av 800 m. Om registrerade fornlämningsplatser som består av stensättningar och/eller rösen utelämnas återstår inom undersökningsområdet 106 registrerade fornlämningsplatser, varav 82 % återfinns inom en radie av 1300 m, medan 79 % ligger inom 800 m från ort belagd före 1550.

Av totalt 113 Raä-registreringar inom en radie av 1300 m från den förmodade medeltida bykärnan återfinns 27 inom en radie av 100 m. Dessa fördelar sig på 10 orter: Frösta i Arnäs socken, Myckling i Själevads socken, Äskja och Utvik i Ullånger socken, Ödesåkern, Omne, Häggvik och Öden i Nordingrå socken, samt Slipsta och Prästbordet i Nora. Bland dessa orter finns lämningar även på längre håll i Äskja, Omne, Häggvik och Öden.

Vid en radie av 400 m har 39 namn belagts med minst en hög, dvs. 63 % av de namn som här har satts i samband med fornlämningar. Härtill kommer 28 namn till vilka enbart bortodlade eller eljest bedömbara fornlämningar är

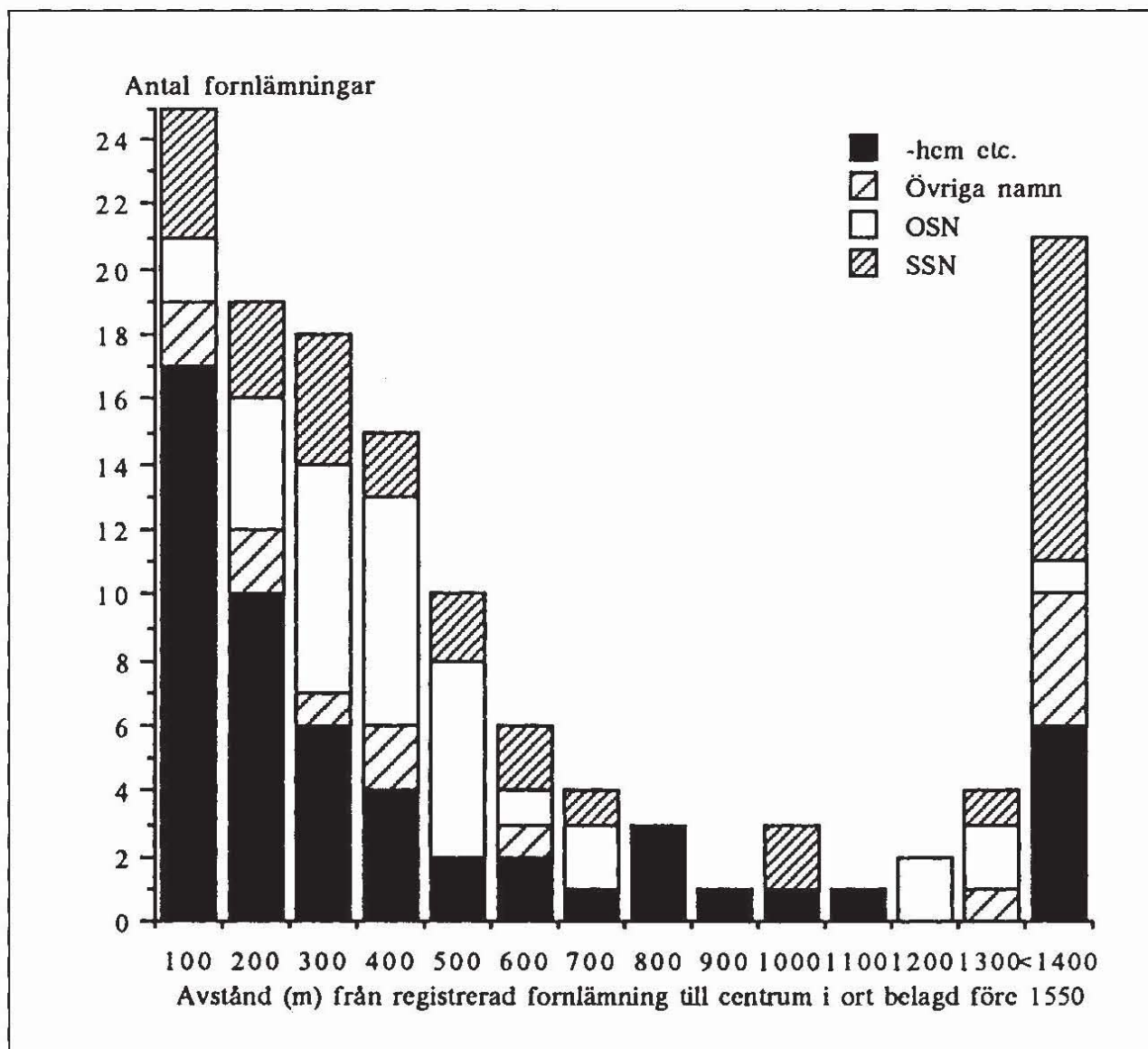

Fig. 6. De registrerade fornlämningsplatsernas spridning på olika namnkategorier.

knutna. Hela 80 % av namnkategorin *-hem* etc. är belagd med någon fornlämningsplats inom 400 m, medan ungefär hälften av övriga namn kan anknytas till fornlämningar inom samma avstånd. Noteras bör att samtliga fornlämningar i Grundsunda har mycket liten anknytning till den historiska bebyggelsen, samt att namnmaterialet inom socknen har en yngre karaktär än övriga socknars namnmateriale.

6.5. Fornlämningarnas spridning inom olika namnkategorier

För att se om det existerar något rumsligt samband mellan olika typer av ortnamn och olika typer av fornlämningar har båda dessa kategorier indelats i fyra grupper. Vad gäller fornlämningstyperna återfinns inom undersökningsområdet högar, övertorvade stensättningar, stensättningar, samt rösen. Namnmaterialet har delats in i osammansatta naturnamn (fig. 7), sammansatta naturnamn (fig. 8), en grupp bestående av namn med efterlederna *-hem*, *-sta* och *-vin*, samt kultiska och administrativa namn (fig. 9), samt en grupp innehållande alla övriga namn (fig. 10).

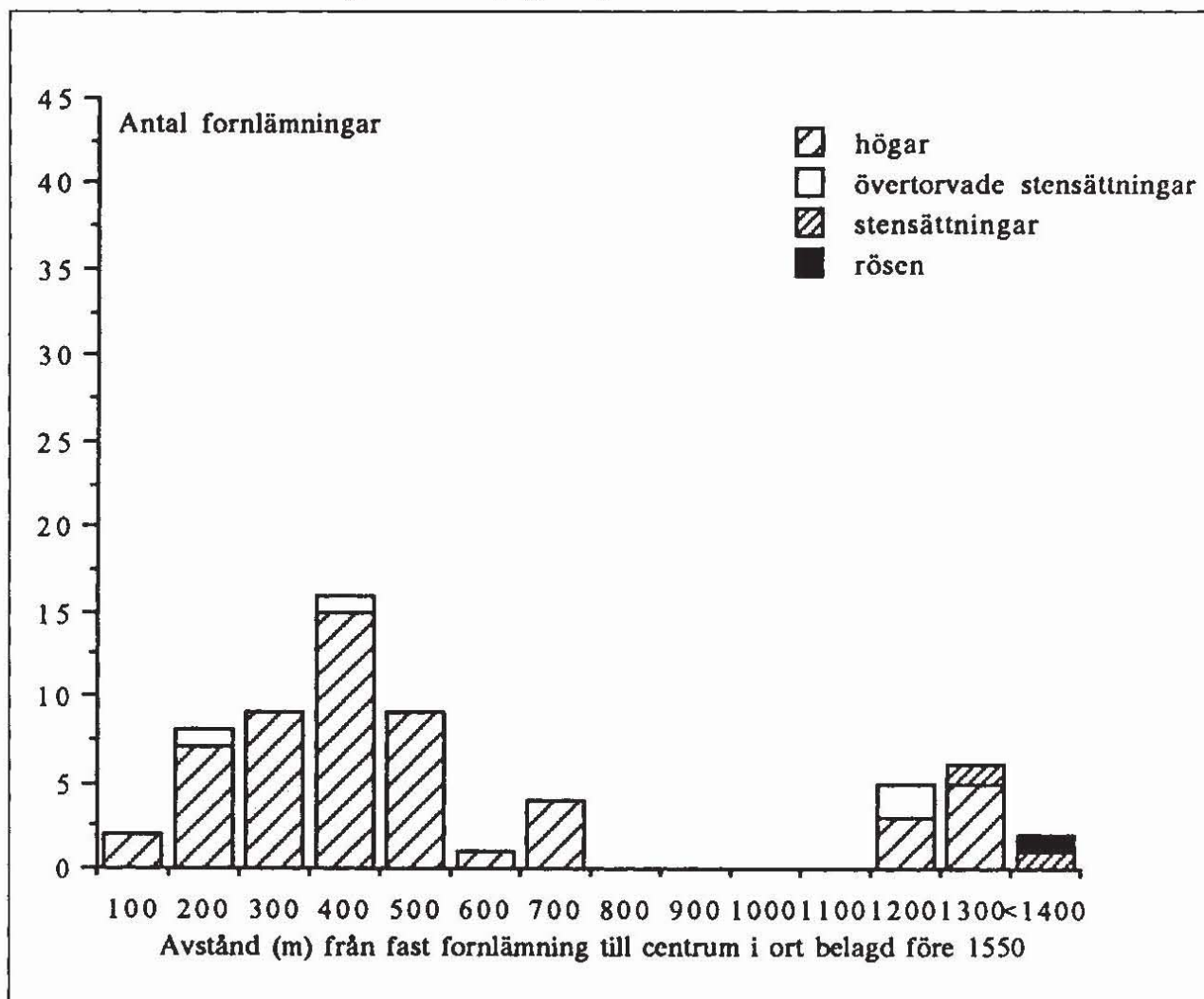

Fig. 7. Fornlämningar i samband med osammansatta naturnamn.

6.5.1. Fornlämningar i samband med osammansatta naturnamn

Det mätbara fornlämningsbeståndet representeras av totalt 87 högar, 4 övertorvade stensättningar, 3 stensättningar och 2 rösen, vilka fördelar sig på 47 registrerade fornlämningsplatser och 22 orter. Till detta kommer 29 högar, 1 stensättning och 1 röse fördelade på 13 fornlämningsplatser och 8 orter, vilka i de flesta fall utgörs av bortodlade lämningar. I samband med osammansatta naturnamn dominerar högar och övertorvade stensättningar stort. Det yttest fåtal stensättningar och rösen som förekommer i samband med dessa namn ligger på mycket långt avstånd. Dessa utgörs av en rund röseliknande stensättning belägen 1300 m från Träsk, Skog socken, samt en stensättning och ett röse beläget över 2000 m från Skoved i Vibyggerå socken.

6.5.2. Fornlämningar i samband med sammansatta naturnamn

Det mätbara fornlämningsbeståndet representeras av totalt 24 högar, 3 övertorvade stensättningar, 4 stensättningar och 19 rösen, vilka fördelar sig på 31 registrerade fornlämningsplatser och 17 orter. Till detta kommer 19 högar

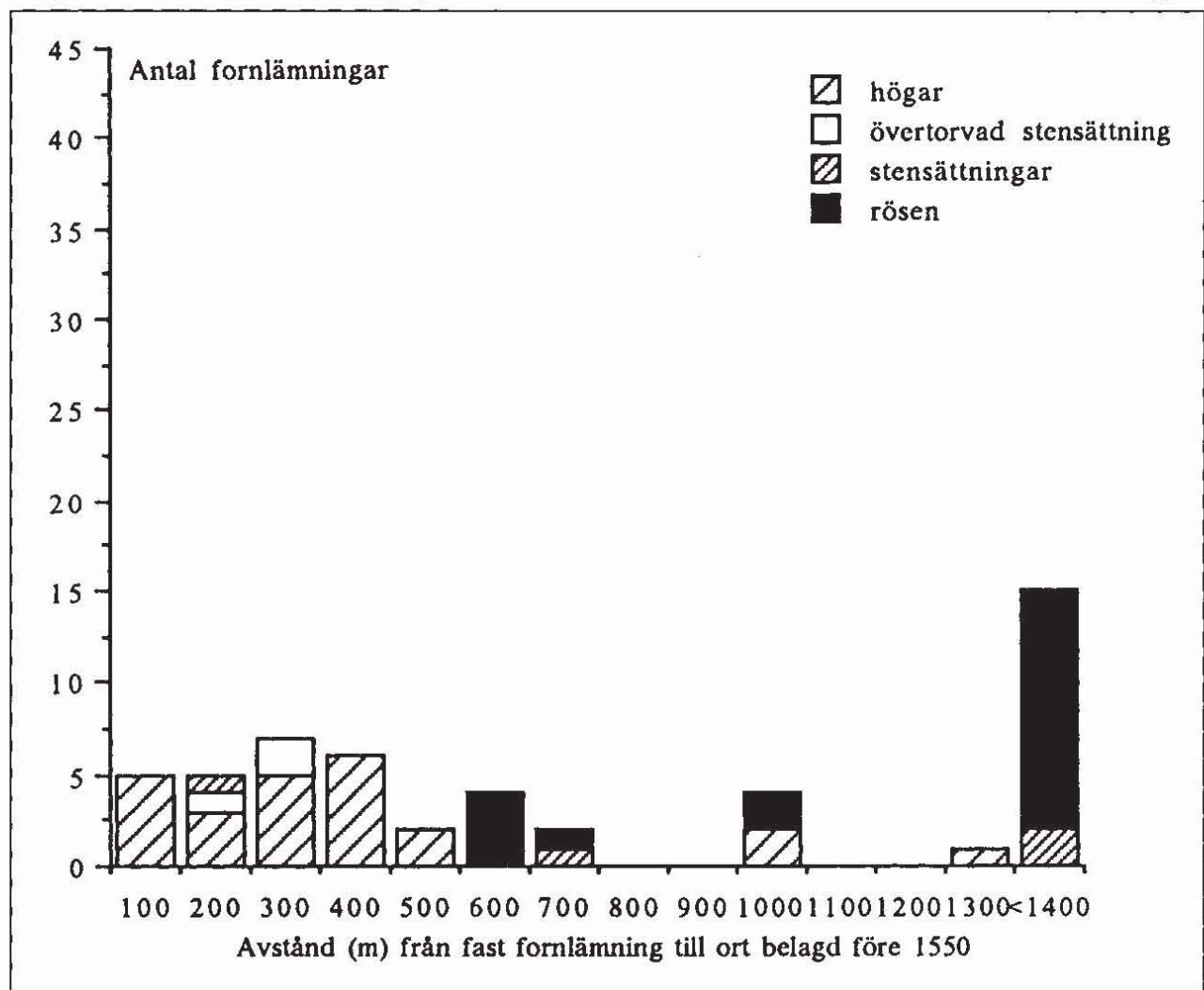

Fig. 8. Fornlämningar i samband med sammansatta naturnamn.

fördelade på 10 fornlämningsplatser och 9 orter, vilka i de flesta fall utgörs av bortodlade lämningar. Även i samband med sammansatta naturnamn finns en märkbar dominans av högar i nära anslutning till orten, antalet högar är dock här inte speciellt stort. Värt att notera är att ingen namngrupp har så stor andel stensättningar och rösen i anknytning till sina ägor, som de sammansatta naturnamnen, om än på långt avstånd. Nära hälften av det totala antalet fornlämningar i anknytning till denna namnkategori utgörs av stensättningar och rösen. Av de orter med sammansatta naturnamn som har fornlämningar inom 300 m från orten är inslaget av *-vik*-namn mycket stort. Berörda orter inom 300 m är följande: Utvik i Ullånger socken, Utvik, Rossvik och Svartnora i Nora socken, Häggvik, Älgsjö och Bergnäs i Nordingrå socken, samt Nederön i Arnäs socken.

6.5.3. Fornlämningar i samband med *-hem*, *-sta* och *-vin*-namn, samt administrativa namn

Det mätbara fornlämningsbeståndet representeras av totalt 58 högar, 33 övertorvade stensättningar, 2 stensättningar och 10 rösen, vilka fördelar sig

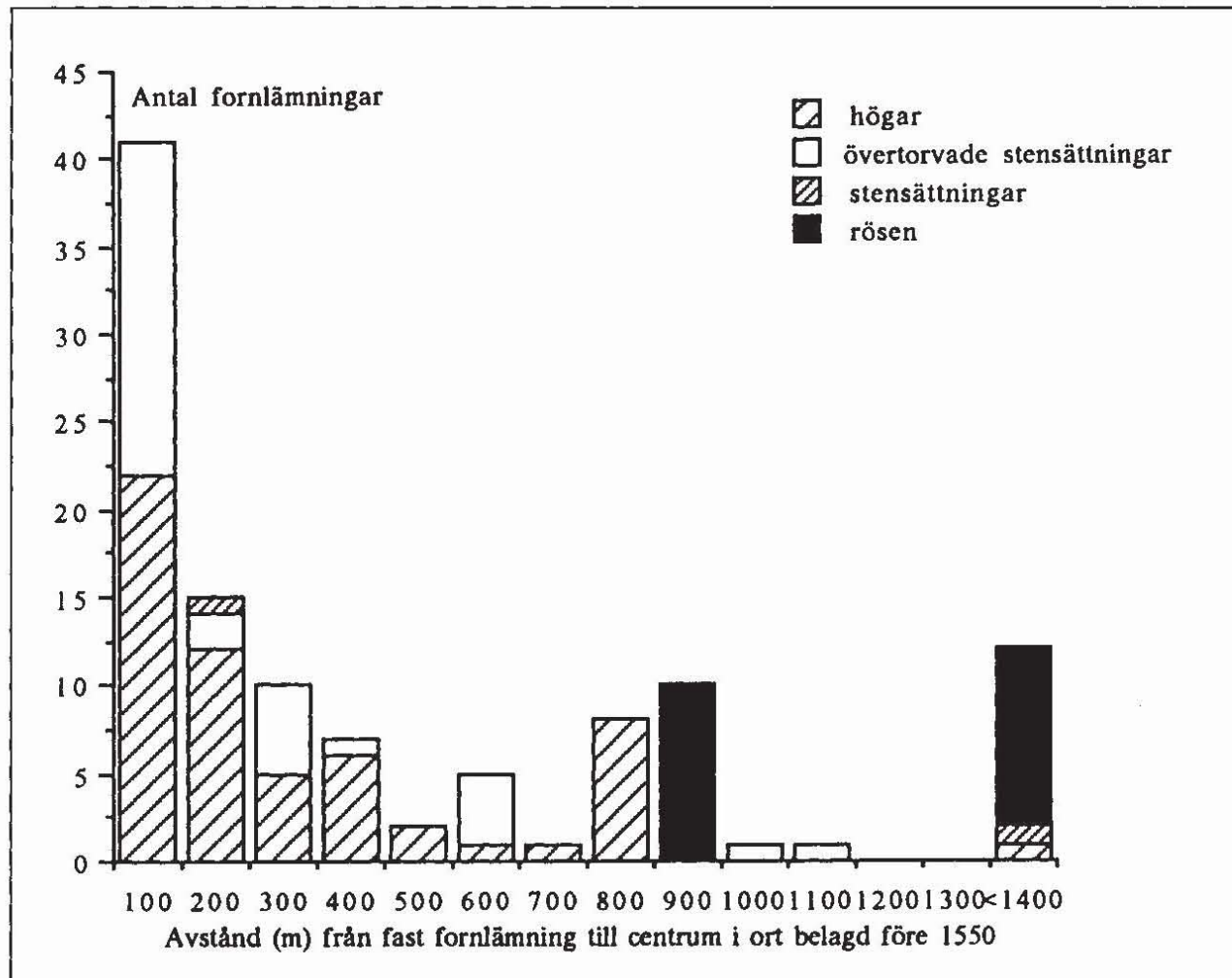

Fig. 9. Fornlämningar i samband med *-hem*, *-sta*, och *-vin*-namn, samt administrativa namn

på 54 registrerade fornlämningsplatser och 20 orter. Till detta kommer 21 högar och 1 övertorvad stensättning fördelade på 11 fornlämningsplatser och 5 orter, vilka i de flesta fall utgörs av bortodlade lämningar. Majoriteten av lämningarna i samband med *-hem*, *-sta* och *-vin*-namn, samt administrativa namn, inom undersökningsområdet utgörs av högar. Till dessa kommer ett mindre antal övertorvade stensättningar. Vad gäller stensättningar så återfinns en inom 200 m från Docksta, Vibyggerå socken, på något lägre höjd (20-25 m ö.h.) än de högar som ligger i närheten (25-40 m ö.h.). En stensättning ligger i Nora socken, inom Kallsta bys ägor, även här med riklig representation av högar i närheten. De rösen som förekommer i samband med ovanstående namn ligger samtliga på långt avstånd från orten. Dels förekommer det 10 rösen i Bölesta, Nora socken, rösen som av Baudou (1968:145 f.) hänförs till järnåldern, och dels ett större antal rösen som i samtliga fall ligger över 3000 meter från berörda ort. De senare, för att inte säga samtliga, rösen torde sakna anknytning till berörda ort.

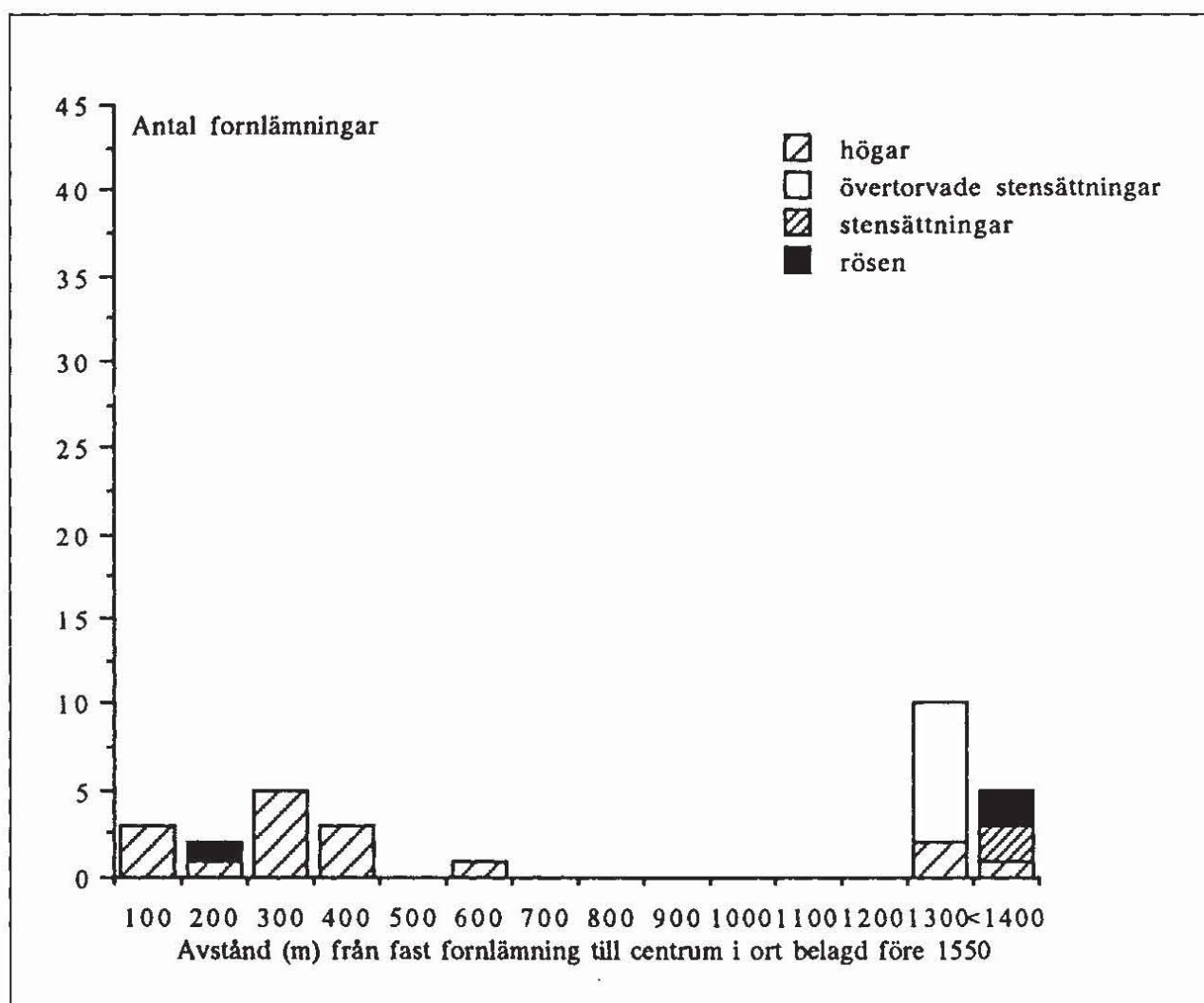

Fig. 10. Fornlämningar i samband med övriga namn.

6.5.4. Fornlämningar i samband med övriga namn

Det mätbara fornlämningsbeståndet representeras av totalt 26 högar, 8 övertorvade stensättningar, 2 stensättningar och 3 rösen, vilka fördelar sig på 18 registrerade fornlämningsplatser och 17 orter. Till detta kommer 10 högar fördelade på 6 fornlämningsplatser och 6 orter, vilka i de flesta fall utgörs av bortodlade lämningar. Ett fåtal fornlämningar finns i samband med övriga namn. Inom 600 m utgörs dessa av högar i Myckling, Själevad socken, i Bredsätter, Nora socken, i Själand, Öden, Åsäng och Sebäng, Nordingrå socken, samt ett röse 200 m från Husum, Grundsunda socken. Lämningar på längre avstånd utgörs av ett gravfält med 2 högar och 8 övertorvade stensättningar 1300 m från Gallsätter i Skog socken, lämningarna ligger här 400 m från en äga benämnd "Gammbölen", vilket torde vara en äldre byplacering, samt 2 stensättningar i Grundsunda socken på Banafjäl's ägor, 2 rösen i Nora socken på Skärsätters ägor och 1 hög i Sätra, Vibyggerå socken. Ortnamnen inom denna namngrupp utgörs, förutom av Husum, av namn med efterlederna *-land* och *-sätter*, vilka traditionellt dateras till järnåldern, samt avgärda namn med efterlederna *-åker* och *-äng* och namnet Öden.

6.6. Tolkning av diagrammen

Som framgår av de ovanstående diagrammen finns en stor skillnad i spridningsbilden mellan å ena sidan högar och övertorvade stensättningar och å andra sidan stensättningar och rösen. Medan högar och övertorvade stensättningar i stort sett endast återfinns inom 800 m, så återfinns stensättningar och rösen i stort sett endast över 800 m, oftast på betydande avstånd från 1800-talets centrala bylägen. De sistnämnda fornlämningstyperna tycks i stort sett sakna närmare geografisk anknytning till de orter som belagts före 1550.

Även vad beträffar de skilda namnkategorierna kan markanta skillnader noteras. En majoritet av högar och övertorvade stensättningar finns inom ägorna till orter med namn som har efterlederna *-hem*, *-sta* och *-vin*, samt inom ägorna till orter med administrativa namn. Minsta antalet registrerade gravar finns inom namnkategorin övriga namn, medan osammansatta och sammansatta naturnamn intar en mellanställning. Ser man däremot till antal orter som på detta sätt belagts med fornlämningar är skillnaden inte lika markant. Här bör dock noteras att en stor del av de sammansatta naturnamnen har sina fornlämningar i mycket tveksam anslutning till orten ifråga.

Om vidare tolkningar skall göras utifrån denna sammanställning finns en rad problem som först måste behandlas. För det första måste gravmaterialet

vara mera väldaterat, än vad som nu är fallet. Detta har dock inte kunnat utföras inom ramen för denna uppsats. För det andra måste de kända bortodlade lämningarna medtas i en vidare bearbetning och för det tredje torde antalet registrerade fornlämningar öka vid en nyinventering av området.

Väl fastslaget torde vara att det i Mellannorrland existerar ett nära samband mellan gravar och bebyggelser under äldre järnålder, med gravarna belägna för det mesta inom 100 m från bebyggelsen. Om detta kriterium skulle användas på ovanstående tabeller, skulle 1/3 av högarna och 1/2 av de övertorvade stensättningarna kunna komma ifråga vid en sammankoppling mellan ortnamn och fornlämningar.

Ett stort problem är vilka kriterier som skall sättas upp för sambandet mellan den historiska gården och den förhistoriska gården/gravplatsen. Som exempel på geografiska avstånd kan gården Njærheim i Norge anföras där avståndet mellan den historiska gården och den förhistoriska är 750 m. Av gårdens sammanlagt 18 högar återfinns endast två inom 200 m från den historiska gården (Rønneseth 1974:37). Om ovanstående kriterium skulle gälla och de två högar som ligger närmast den historiska gården av en eller annan anledning skulle försvinna, så existerar här inget samband mellan den historiska gården och den förhistoriska.

Skulle problemet enbart bedömas utifrån ovanstående tabeller, så skulle förslagsvis högar och övertorvade stensättningar inom 800 m från en ort belagd före 1550 bedömas kunna bevara namnkontinuitet men inte platskontinuitet. Problemet är dock mer sammansatt än så, varför inga kriterier kan ställas upp här.

En entydig tolkning av gravarnas förhållande till bebyggelsen kan inte ges utan ett solitt och väldaterat underlag i form av rekognoserat och utgrävt material. Många frågor kring gravfyndens sociala och ekonomiska sammanhang kan inte sägas ha fått sin slutgiltiga lösning. Upphörandet av gravplatser eller avsaknanden av sådana, pekar hän mot ett bebyggelsebrott enbart om gravskicket inte förhindrar iakttagelser och dateringar. (Thrane 1977:119).

Ett förhållande som oftast påpekas är att proportionen mellan antal gravar och det totala antalet avlidna inte kan överensstämja vad gäller Mellannorrlands järnålder. Uppenbarligen begravdes en mindre del i synliga monument. Frågan är om inte förhållandet mellan antalet döda och antalet begravda i synliga monument kan ha varierat under olika tidsperioder. Detta skulle få allvarliga konsekvenser i en kulturhistorisk tolkning. En variation utan grund i befolkningsunderlaget skulle automatiskt skapa högkonjunkturer och lågkonjunkturer. (Liedgren 1988:132).

6.7. Jämförelseområden

I ett försök att med hjälp av ortnamn rekonstruera en äldre fiskal indelning, jämför Selinge (1979:108 ff.) olika namntypers frekvens av järnålderslämningar, dels i Medelpad och dels i ett kontrollområde bestående av Boteå skeppslag och Ådalens bosättningsområde i Ångermanland. Samma förfaringssätt har jag försökt överföra till mitt undersökningsområde. Resultatet av jämförelsen kan sammanfattas i följande tabeller, där siffrorna för Medelpad och Ådalen/Boteå bygger på Selinge (1979:223 f.).

För att göra jämförelsen på ett någorlunda jämförbart sätt har samtliga orter som enbart har gravar på ett avstånd över 800 m från 1800-talets bykärna sällats bort. Lämningarna i Gallsäter har dock medräknats, då dessa är belägna 400 m från ena äga benämnd "Gammbölen", vilket troligen avser en tidigare lokalisering av bebyggelsen. De utlämnade fornlämningarna utgörs till största delen av rösen. I dessa tabeller inräknas även de kända bortodlade lämningarna trots att ingen avståndsmätning har kunnat göras. Troligast är att dessa, då de i stor utsträckning består av högar, i likhet med huvuddelen av övriga högar inom undersökningsområdet har funnits inom 800 m från orten i fråga.

Tabell 3. Fornlämningarnas fördelning inom undersökningsområdet.

	Medelpad		Ådalen/ Boteå		Under- sökningso- mrådet		Totalt		% med fornläm- ningar
	A	B	A	B	A	B	A	B	
-vin	10	9	10	10	8	5	28	24	86
-hem	5	2	22	15	9	4	36	21	58
-land	10	6	1	0	20	2	31	10	32
-sta	63	52	35	20	43	12	141	84	60
KA	10	10	3	3	2	2	13	13	100
OSN	127	65	43	28	103	21	273	114	42
SSN	85	28	37	26	90	17	212	71	33
Övriga namn	72	29	15	7	82	11	171	49	29
Totalt	382	201	166	109	357	74	905	386	43

A = totalt antal namn. B = antal namn med fornlämningar. KA = kultiska och administrativa namn. OSN = osammansatta naturnamn. SSN = sammansatta naturnamn.

De värden som framkommer för undersökningsområdets del motsvarar mycket dåligt de resultat Selinge kommit fram till beträffande Medelpad och kontrollområdet i Ångermanland. De stora skillnaderna framkommer lika

tydligt beträffande hela namnmaterialet, som bland de enskilda namngrupperna. Av de orter i Medelpad som finns belagda före 1550 har hela 53 % bevarade eller kända bortodlade fornlämningar av järnålderskaraktär. Ännu större andel, hela 66 %, av enheterna inom det ångermanländska kontrollområdet kan knytas till fornlämningar. Inom mitt undersökningsområde är siffrorna helt annorlunda, endast 21 % av de enheter som finns belagda före 1550 kan beläggas med bevarade eller kända försvunna fornlämningar. Även om Nätra, som helt saknar registrerade järnålderslämningar, skulle lämnas utanför resonemanget, skulle enbart 25 % av enheterna, av fornlämningsbeståndet att döma, kunna tänkas ha en historia som går tillbaka till järnåldern.

Totala antalet orter med fornlämningar är i Medelpad 201, i Ådalen/Boteå 109 och inom mitt undersökningsområde 74. Detta skulle med hänvisning till fornlämningsmaterialet kunna tolkas som att en gles och förmodligen relativt ung bosättning existerat inom undersökningsområdet. Ser man däremot enbart på namnmaterialet framtonar en annan bild, om än inte helt motsatt, så en annan bild. Av de i detta sammanhang viktiga namngrupperna *-hem*, *-land*, *-sta* och *-vin* återfinns vi 90 namn representerade i Medelpad, 88 inom Ådalen/Boteå och 80 inom undersökningsområdet. Ser man däremot på i vilken utsträckning dessa enheter har belagda fornlämningar, framträder en markant skillnad. Av enheterna i Medelpad har 71 % järnålderslämningar, inom Ådalen/Boteå 77 % medan undersökningsområdet endast kan uppvisa kända järnåldersfornlämningar inom 31 % av orterna inom dessa namnkategorier.

Att se övriga orter inom undersökningsområdet som uppkomna under medeltid, såsom Selinge föreslagit inom sina undersökningsområden, tycks mig vara en alltför enkel lösning på problemet. Att å andra sidan anta att en så pass mycket större bortodling skulle ha skett inom undersökningsområdet tycks även det vara ett problematiskt antagande. Lösningen kanske står att finna i den gravskicksvariation som uppenbarligen existerar mellan Ångermanland och Medelpad under äldre järnålder (Baudou 1989:15 f.).

Den procentuella andelen orter som kan beläggas med fornlämningar varierar även mellan socknarna inom respektive undersökningsområde. Extremexempel är Njurunda socken i Medelpad med 92 % av orterna belagda före 1550 med fornlämningar inom ägorna och Nätra socken inom undersökningsområdet med inga belägg alls. Markant inom socknar med en stor del av enheterna innehållande fornlämningar är att även de osammansatta naturnamnen i hög utsträckning kan knytas till fornlämningar.

Att fornlämningar återfinns i anknytning till ortnamn med efterleder typ *-hem* etc. är allmänt bekant. Hur fornlämningarna fördelar sig inom det totala

namnmaterialet är i detta sammanhang minst lika viktigt. Av tabell 4 framgår att man vid en jämförelse mellan ortnamn och fornlämningar måste ta sig an hela namnmaterialet och inte enbart de traditionella beaktade typerna. Den mycket svårbedömda kategorin naturnamn, där särskilt de osammansatta naturnamnen i stor utsträckning tycks vara knutna till fornlämningar, måste även tas med i beräkningarna. Dessa namn utgör en absolut majoritet av namn i anslutning till fornlämningar och kan därför inte lämnas utan beaktande.

Tabell 4. Fornlämningarnas fördelning inom det totala namnmaterialet.

	Medelpad			Ådalen/Boteå			Undersöknings- området		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Namngrupp A	26	81	39	43	70	46	29	29	31
OSN	33	51	32	26	63	25	28	20	28
SSN	22	33	14	22	68	23	24	19	23
Övriga namn	19	40	15	9	47	6	18	15	18
Totalt	100	53	100	100	66	100	100	21	100

1 = % av totala namnmaterialet. 2 = % med fornlämningar inom namnkategorin. 3 = % inom namnkategorin av det totala fornlämningsmaterialet. I namngrupp A ingår *-vin*, *-hem*, *-land*, *-sta* samt kultiska och administrativa namn.

7. Sammanfattande diskussion

Föreliggande uppsats är ett försök att, på ett mellannorrländskt område, använda en kombinerad materialanalys av de båda källkategorierna ortnamn och fasta fornlämningar. Utgångspunkt för bebyggelsehistoriska undersökningar bör vara områden med någorlunda konstans genom tiderna, en region som kan urskiljas bl.a. genom geografisk, geologisk och kulturell särprägel, under historisk och förhistorisk tid (Thrane 1977:117).

Mellannorrland, inom vilket det valda undersökningsområdet ligger, verkar väl motsvara kravet på konstans under en längre period. Åtminstone från yngre bronsålder tycks området ha karaktären av en egen kulturprovins. Området är under romersk järnålder/folkvandringstid klart förbundet med Norge, medan gränsen mot norr och söder står fast under hela perioden. Under vendeltid upphör så gränsen mot söder att spela någon roll. I det arkeologiska materialet kan en kraftig dominans från Mälardalskapen spåras. Gränsen mot norr ligger stabil fram till 1200-talet. (Baudou 1986:33 f.).

Då Mellannorrland som kulturprovins verkar ha varit stabil åtminstone under hela den äldre järnåldern torde kunskaper om förhistoriska förhållanden kunna återspegla sig i ortnamnsmaterial. Speciellt gynnsamma förhållanden råder om området även haft en kulturell och befolkningsmässig stabilitet. Ett krav på att namn överhuvudtaget skall bevaras in i historisk tid är att det råder områdeskontinuitet.

En rad teoretiska problem återstår ännu att lösa, bl.a. problem med ej fastslagna definitioner. Vad räknar vi in i begreppet kontinuitet, hur skall omstrukturering av bebyggelsen eller omläggning av ekonomin inpassas i begreppet, skall enbart gårdar med jordbruksmässigt baserad ekonomi inpassas i begreppet gård, etc.?

Inom många gårdsområden finns en komplicerad historia med varierat utnyttjande genom tiderna. Olika ekonomiska system och perioder med ödeläggelse eller ej känt utnyttjande av markområdet kan ha avlöst varandra.

Vad gäller en komparativ materialanalys mellan fornlämningar och ortnamn blir huvudproblemet att utröna till vilken fas namnet kan knytas, inom vilken tidsram ortnamn och fornlämning sammanfaller. Ortnamnet kan ha tillkommit före, samtidigt med, eller långt efter att den bebyggelse, som rent geografiskt kan knytas till fornlämningen, har etablerats på platsen. I det första fallet kan det vara fråga om rena naturnamn, områdesnamn eller namn på ekonomiskt utnyttjade ägor. I det andra fallet, då det rör sig om direkt bebyggelseindikerande namn, är problemen något färre, men inom det samlade ortnamnsförrådet utgör dessa en ytterst liten grupp. I det tredje fallet kan namnet ha ändrats, t.ex. på grund av ändrat ekonomiskt utnyttjande av området. Namndöd kan föreligga om området under lång tid legat öde innan ny bebyggelse etablerats.

Diskontinuitet inom ett boplatssområde kan uppkomma vid en omstrukturering av bebyggelsen eller när vi har att göra med s.k. ”vandrande landsbyar”, även om samma resursområde utnyttjas. Denna typ av diskontinuitet behöver inte medföra namndöd. Namnet kan behållas som referent på ett område som tidvis ligger öde.

Den kronologiska spännvidden i namngivningen, dvs. den tid då en namnform eller efterled används, kan omfatta många skilda samhällssystem och följa andra regler än de som styr ekonomiska förändringsprocesser (Hyenstrand 1979:168). Jag håller det dock för troligt att namngivningen, om man undantar de rena naturnamnen, i viss mån kan spegla de ekonomiska förändringsprocesserna, då dessa processer medför ett behov av att namnsätta skilda lokaliteter.

De metoder som i huvudsak kan användas vid en kombinerad materialanalys av ortnamn och fasta fornlämningar är den rent språkliga, den kame-

rala, den geometriska, den bebyggelsehistoriska och den paleoekologiska. Den största svårigheten med dessa metoder är balansgången mellan detaljstudier och översiktsanalyser.

Den språkliga metoden måste utan tvekan ligga till grund vid en komparativ analys. Den kamerala metoden, med taxerade mantal som utgångspunkt, ställer jag mig tveksam inför. Denna metod innebär att vi enbart har att räkna med gårdar med ett i huvudsak intensivt utnyttjande, vilket stegvis och kontinuerligt utvidgas. Gårdar med enbart extensivt markutnyttjande lämnas utanför diskussionen (jfr Sandnes 1979:166). Metoden förutsätter vidare att alla gårdar har samma expansionsmöjligheter och är upptagna på likvärdiga jordbruksmarker. Vidare kan man fråga sig om namnskicket är jämförbart mellan olika områden, eller om sådana inbördes relationer först måste redas ut, innan mera långtgående slutsatser kan dras. Försök att applicera den kamerala metoden har gjorts inom undersökningsområdet, men skillnaden inom en och samma namngrupp var långt större än skillnaderna mellan namngrupperna.

Den geometriska metoden torde ha en viss potential, vilket O. Farbregd (1984, 1986) har visat. Den metod som använts här är den bebyggelsehistoriska, vilken i stort liknar den geometriska, men enbart använder sig av nutida gränser. Metoden bygger på en jämförelse, här främst geografisk, mellan ortnamn och fasta fornlämningar. Ett av huvudproblemen är undersökningsområdets dåligt fastslagna bebyggelsestruktur, speciellt med avseende på yngre järnålder, och vad som sker vid övergången mellan äldre och yngre järnålder.

Med hjälp av pollenanalyser kan vi se när ett område har röjts och en kontinuerlig odling tar sin början, men detta daterar endast odlingen och behöver inte datera namnet.

Ortnamn kan bidra till ökad förståelse av ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden inom ett samhälle. Mera tveksamt är om de utan vidare kan användas som kronologiska hjälpmedel. Områdeskontinuitet måste råda om namnkontinuitet skall bevaras, men däremot är varken bosättnings-, plats- eller ekonomisk kontinuitet nödvändiga betingelser. Ortnamnen kan ha uppkommit som natur- eller bygdenamn, de kan ha varit namn på odlingar eller andra ekonomiskt utnyttjade områden, områden som först i ett senare skede kommit att hysa bebyggelse. I ytterst få fall har en förhistorisk bosättning kunnat spåras i direktkontakt med den historiska gårdens inägomarker. Oftast har det då rört sig om bosättning från yngre järnålder (se t.ex. Ambrosiani 1964:193 f., Hellberg 1967:512). Det är därför troligt att namnet, om det överhuvudtaget äger samband med äldre lämningar, har betecknat ett större område än byns medeltida inägomarker, antagligen hela det område

som gården såg som sitt. Anser man ändå, att den äldre bebyggelsen och dess namn varit lokalt fixerade finns det ingen möjlighet att på grundval av ortnamn uttala sig om den enstaka bebyggelsens varaktiga belägenhet inom en och samma lokal. Det är i historisk tid välomvittnat att byar kan flytta tämligen långt, upp till flera km eller i övrigt förändras samtidigt som namnet bibehålls. Det finns ingen anledning att tro att de förhistoriska förhållandena skulle ha varit annorlunda (Jørgensen 1977:92). Namnet ger mot en sådan bakgrund inga bevis för platskontinuitet.

Namnet i sig kan inte heller säga något om bebyggelsens kontinuitet. I olika faser av expansion och regression kan områden tidvis ha utnyttjats för bebyggelse, men denna behöver inte nödvändigtvis ha legat helt nära, för att namnet skall bevaras. Viktigt i detta sammanhang är att skilja på namngivningsfas och denotationsfas (när namnet markerar något nytt – ägonamn som blir bebyggelsenamn eller bebyggelsenamn som blir ägonamn). Då endast *-hem*-namnen (enligt ett antal ortnamnsforskare även *-sta*-namnen) anses som direkt bebyggelseindikerande under äldre järnålder, kan inget säkert sägas om bebyggelsens upptagande.

Traditionellt anses bland svenska ortnamnsforskare att ortnamnselementen *-vin*, *-hem* och *-anger* hör till äldre järnålder, samt att dessa pekar på ett västligt inflytande. Med tanke på att ingen klar avgränsning västerut kan göras under den aktuella perioden (Baudou 1986:12) behöver det dock inte, vilket Slomann (1950:54) föreslagit, vara fråga om en från Norge utgående liten folkvandringatida kolonisation i handelssyfte.

Nyare arkeologisk forskning har visat att en fast bondebebyggelse funnits inom undersökningsområdet redan under romersk järnålder (Ramqvist 1983). Den upptäckta gården i Gene kan inte betraktas som ensam inom sitt område. Upptäckten av denna tidiga bebyggelse motsäger teorin om att norra Ångermanland i huvudsak koloniserats först under yngre järnålder, främst vikingatid. Till yngre järnålder har även de talrika norrländska *-sta*-namnen anförts, både av ortnamnsforskare, historiker och arkeologer.

Ortnamnsforskarna har till viss del byggt sina dateringar på arkeologiskt material. Då nu det arkeologiska materialet står inför en omdatering, borde även namnens dateringsgrunder ses över.

Det föreligger inga rent språkliga hinder för en omdatering av åtminstone vissa av de norrländska *-sta*-namnen till äldre järnålder. Ett ytterst ringa antal av undersökningsområdets *-sta*-namn kan knytas till daterbara fasta forn lämningar eller lösfynd. Inte heller existerar några pollenanalyser i samband med dessa namn. En översyn över fynd och pollendiagram i samband med *-sta*-bebyggelser i Hälsingland och Medelpad motsäger inte att de norrländska *-sta*-namnen skulle kunna dateras till äldre järnålder. Jag föreslår därför,

trots bristen på daterbara lämningar inom undersökningsområdet, att de mellannorrländska *-sta*-namnen, eller åtminstone några av dessa, kan dateras till äldre järnålder och vara namngivna inom det mellannorrländska-norska kulturområdet.

Existerar det inom undersökningsområdet ett rumsligt samband mellan fornlämningar av järnålderskaraktär och ortnamn av föregiven järnålderskaraktär belagda före 1550? Jag vill hävda att det föreligger ett klart geografiskt samband mellan högar och övertorvade stensättningar och ortnamn belagda före 1550. Däremot tycks stensättningar och rösen av järnålderskaraktär sakna närmare anknytning till den historiska bygden. Som tidigare redovisats (se kap. 6.4) ligger 84 % av undersökningsområdets registrerade fornlämningar inom 1300 m från ort belagd före 1550. Inom 800 m från den medeltida bykärnan återfinns 76 % av de registrerade fornlämningarna. Endast tre av undersökningsområdets lämningar kunde inte knytas till någon ort belagd före 1550. På avstånd över 800 m dominerar röselämningarna helt, medan denna fornlämningstyp är ytterst sparsamt förekommande vid avstånd under 800 m från den medeltida bykärnan.

Om man vänder på resonemanget blir frågeställningen genast mer komplex. Av det totala namnmaterialet inom undersökningsområdet kan endast 21 % beläggas med bevarade eller kända bortodlade fornlämningar. Detta är mycket låga siffror i jämförelse med t.ex. Medelpad, där 53 % av de orter som finns belagda i de äldsta källorna har järnålderslämningar på sina ägor. Då de båda områdena har ett mycket likartat namnskick är det en öppen fråga hur undersökningsområdets låga representavitet skall förklaras.

Då endast *-hem*-namnen är direkt bebyggelseindikerande, torde de övriga namnens moderbebyggelser vara att söka bland de naturbetecknande namnen. Dessa enheter skulle då, rent teoretiskt sett, kunna föras tillbaka till bronsålder/förromersk järnålder, vilket man försökt visa i norska undersökningar (Møllerop 1964:33 f., Myhre 1984:19 ff.). Enda möjligheten till datering av denna namnkategori är att se till den topografiska miljön och de närliggande arkeologiska lämningarna, för att på så vis datera det enskilda namnet. Vad beträffar datering av naturnamn måste dock stor försiktighet råda, då dessa namn även kan vara av mycket sent datum.

En översyn över namnmaterialet och de fasta fornlämningar som daterats till bronsålder (jfr Baudou 1968) visar på att förhållandena inom undersökningsområdet kan vara likartade med förhållandena i Norge. Bronsålderslämningar ligger påfallande ofta inom ägor med osammansatta naturnamn, i Själevad sn t.ex. Åte, Gene och Sund. Någon närmare granskning har dock inte gjorts.

Ortnamn kan ensamt ligga till grund för bebyggelsearkeologiska hypo-

teser, men osäkerhetsmomenten är många. Främst gäller detta de oerhört svårdaterade naturnamnen, vilka rent geografiskt kan knytas till omkring hälften av undersökningsområdets fornlämningar. Det enda undantaget utgörs av Ullånger socken, men denna socken har få naturnamn.

Som en sammanfattande hypotes för en komparativ materialanalys av ortnamn och fornlämningar i Mellannorrland, föreslår jag:

De ägobetecknande namnen betecknar till stor del de röjningar som gjorts i samband med det permanenta åkerbrukets införande under järnåldern, i huvudsak äldre järnålder. Vid den konstaterbara regressionen/strukturomvandlingen vid övergången mellan äldre och yngre järnålder har dessa tidigare röjningar och bebyggelser i okänd omfattning övergivits, men områdena har sedan mer eller mindre kontinuerligt utnyttjats extensivt av de gårdar som varit i fortsatt bruk under vendel- och vikingatid. Detta har i sin tur medfört att namnen på de enskilda enheterna har kunnat bevaras och sedan ånyo kommit att bli bebyggelsebetecknande vid nästa expansionsfas under vikingatid/tidig medeltid. I en sådan expansion har man troligen i första hand sökt sig till områden som redan utnyttjades extensivt och i andra hand tagit upp "rena" nybyggen, som då namngetts enligt de då rådande normerna, t.ex. *-mark* och *-böle*. Namnet kan utifrån en sådan hypotes ses som ett kvarlevande formelement. Bebyggelseernas kontinuitet och utbredning under skilda tider kan inte utläsas ur namnmaterialet. Många namn kan dessutom ha gått förlorade i de regressiva perioderna. Några av dessa kan återfinnas som namn på olika enheter inom byar belagda före 1550, medan andra namn troligen aldrig kommer att kunna spåras.

För att kunna testa denna hypotes skulle fördjupade studier inom något koncentrationsområde, tillsammans med en större översiktlig bearbetning och sammanställning av lösfynd, kanske kunna användas. Dessutom borde alla lösfynd sättas in i sitt rätta geografiska och kronologiska sammanhang. Intensivinventeringar inom områden som saknar fornlämningar, men med ortnamn som tyder på en hög ålder borde ge resultat. Det möjliga sambandet mellan osammansatta naturnamn och bronsålderns fornlämningar borde studeras. Ett ökat samarbete mellan arkeologer, paleoekologer och ortnamnsforskare skulle säkert vara givande för samtliga parter.

LITTERATUR

- Albrechtsen, E. 1970. Den ældre jernalders bebyggelse på Fyn. KUML 1970:123-144.
 Ambrosiani, B. 1964. *Fornlämningar och bebyggelse. Studier i Attundalands och Södertörns förhistoria*. Uppsala.
 Ambrosiani, B. 1973. Gravbegreppet i grävningstatistiken. *Tor* XV:122-136.
 Bakka, T. & Møllerop, O. 1964. Stednavne och arkeologi i Rogaland. *Stavanger Museums*

- årsbok 1963:15-76.
- Baudou, E. 1968. Fortida bebyggelse i Ångermanlands kustland. Arkeologisk undersökning av norrländska kuströsen. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning* XVII:3-209. Härnösand.
- Baudou, E. 1972. Förhistorisk tid i Ullånger och Vibyggerå. *Boken om Ullångers kommun. Ullånger och Vibyggerå socknar*:27-64. Härnösand.
- Baudou, E. 1977. Ekonomiska strukturer i Norrland under det första årtusendet. *Samhällsforskning kring historiska problem. Uppsatser tillägnade professor Gustav Utterström*. Umeå Studies in Economic History 2:18-29. Umeå.
- Baudou, E. 1986. Ortnamn och nordliga kulturprovinser under järnålder och medeltid. *Tre kulturer* 3:7-39. Medlemsbok för Johan Nordlander-sällskapet. Umeå.
- Baudou, E. 1987. Det forntida Norrland – rikt och självständigt. *Forskning och Framsteg* 8/1987:4-10.
- Baudou, E. 1989. Hög-gård-helgedom i Mellannorrland under den äldre järnåldern. *Arkeologi i norr* 2:9-43.
- Becker, C.J. 1971. Früheisenzeitliche Dörfer bei Grøntoft, Westjütland. *Acta Archaeologica* XLII:79-110.
- Becker, C.J. 1977. Diskussionsinlägg. *Kontinuitet og bebyggelse. Beretning fra et symposium d. 12-14 maj 1977 afholdt af Odense Universitet*. Skrifter fra Inst. for Historie og samfundsvidenskab 22:90-93. Odense.
- Bellander, E. 1945. *Gästriklands järnålderbebyggelse. II. Bebyggelsehistoria*. Från Gästrikland 1944. Gävle.
- Brink, S. 1984a. Absolut datering av bebyggelsenamn. *Bebyggelsers og bebyggelsenavnens alder. NORNA's niende symposium i København 25-27 oktober 1982*. NORNA Rapporter 26:18-64. Uppsala.
- Brink, S. 1984b. *Ortnamn i Hälsingland*. Stockholm.
- Brink, S. 1988. Folkvandringstida namn? Ortnamn som källmaterial för att belysa bosättningen i Norden vid mitten av det första årtusendet. *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Rapport fra et bebyggelsearkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Öland, d. 2.-4. oktober 1985*:115-138. Aarhus.
- Broadbent, N. 1985. New Knowledge of Early Iron Age Settlement in Northern Sweden. Cooperation between the University of Umeå and the Västernorrland County Museum. *In Honorem Evert Baudou. Archaeology and Environment* 4:387-389. Umeå.
- Bucht, T. 1955-72. *Ortnamnen i Västernorrlands län I-IV*. Uppsala & Köpenhamn.
- Christensen, V. & Kousgård-Sørensen, J. 1972. *Stednavneforskning I. Afgrænsning, Terminologi, Metode, Datering*. København.
- Dalberg, V. 1978. Nogle kriterier i forbindelse med samfundshistorisk udnyttelse af stednavnestof. *Namn och bygd* 66:136-146.
- Edlund, L.-E. 1988. Några maritima perspektiv på det botteniska ortnamnsförrådet. *Det maritima kulturlandskapet kring Bottenviken. Artiklar och studier från Bottenviksprojektet* :92-150. Umeå.
- Engelmark, R. 1982. Ekologiska synpunkter på jordbrukets spridning och etablering i Norrland. *Introduksjonen av jordbruk i Norden* :153-161. Det Norske Videnskapsakademien. Oslo-Bergen-Tromsø-
- Engelmark, R. & Wallin, J.-E. 1985. Pollenanalytical Evidence for Iron Age Agriculture in Hälsingland, Central Sweden. *In Honorem Evert Baudou. Archaeology and Environment* 4:353-366.
- Enqvist, A. 1943. *Äldre systematiska inventeringar av Medelpads fornminnen*. Det gamla Medelpad I. Sundsvall.

- Farbregd, O. 1980. Perspektiv på Namdalens jernalder. Undersøkingar på Veiem, Sem, Værem og Bertnem. *Viking* XLIII:20-80.
- Farbregd, O. 1984. Gårdsgrenser: Teori och analyseprinsipp. *Gård och kulturlandskap under järnåldern. Svenskt-norskt seminarium i Hudiksvall 18-20 augusti 1983*. Kulturgeografiskt seminarium 2/1984:27-39. Rapporter. Meddelanden. Uppsatser från Kulturgeografiska institutionen Stockholms Universitet. Stockholm.
- Farbregd, O. 1986. Stadnamnsspørsmål og bygdehistorie. *Bygda vår* 1986:7-16.
- Franzén, G. 1939. Sverige. *Nordisk kultur* V:124-171. Stockholm & Oslo & København.
- Friberg, N. 1951 *a & b*. *Vägarna i Västernorrlands län. Typiska drag i deras naturgeografiska struktur och äldre utveckling jämte utblickar över det svenska vägväsendet i övrigt, speciellt i Norrland*. Meddelanden från Geografisk institutionen vid Stockholms högskola 80 A-B. Stockholm.
- Gissel, S. 1978. Stednavne og landsbystruktur i Danmark. *Namn och bygd* 66:77-99.
- Grøngaard-Jeppesen, T. 1981*a*. Middelalderlandsbyens opståen. *Kontinuitet og brud i den fynske agrarbebyggelse mellem yngre jernalder og tidlig middelalder*. Fynske studier XI, Odense bys museer. Odense.
- Grøngaard-Jeppesen, T. 1981*b*. Continuity in existing villages. An Archaeological investigation. *Collected papers presented at The Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape held at Roskilde, Denmark, 3-9 June 1979*:25-30. Köpenhamn.
- Göransson, S. 1981. Changes in rural settlement on Öland, Sweden. *Collected papers presented at The Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape held at Roskilde, Denmark, 3-9 June 1979*:25-30. Köpenhamn.
- Hald, K. 1965. *Vore Stednavne*. Andra reviderade och utökade upplagan. København.
- Hallström, G. 1929. N.J. Ekdahls norrländska resor och samlingar. 1827-1830. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning* 1928-29:73-150.
- Hedblom, F. 1945. *Svenska ortnamn på Säter. En namngeografisk undersökning*. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Jöran Sahlgren 2. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13. Uppsala.
- Hellberg, L. 1967. *Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse*. Kumlabygden 3. Kumla.
- Helleland, B. 1981. Kulturspor i stadnamn frå Eidfjord. *Hardanger* 1980:209-221.
- Helmfrid, S. 1962. *Östergötland "Västanstång"*. *Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*. Geografiska annaler 44. Stockholm.
- Holm, G. 1982. Försök till en slut betraktelse över *anger*-namnen. *Studier i nordisk filologi* 63:12-16. Helsingfors.
- Holm, G. 1986. Västanbyn i Lövånger. Ett intressant namn med banalt utseende. *Tre kulturer* 3:61-70. Medlemsbok för Johan Nordlander-sällskapet. Umeå.
- Holm, G. 1991. *De nordiska anger-namnen*. Det Norske Videnskaps-Akademi. II. Hist.-Filos. Klasse. Skrifter Ny Serie No. 18. Lund.
- Holmberg, K.-A. 1969. *De svenska Tuna-namnen*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XLV. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Jöran Sahlgren 12. Uppsala.
- Hyenstrand, Å. 1974. *Centralbygd-Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i svensk järnålder*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North-European Archaeology 5. Stockholm.
- Hyenstrand, Å. 1979. *Arkeologisk regionindelning av Sverige. Vägledning för upprättande av regionala kulturminnesvårdsprogram*. Bil. 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Isaksson, G.-M., Liedgren, L., Lindqvist, A.-K., Ramqvist, P., Sandström, L.-O. & Tronde, B. 1977. *Produktivkrafternas utveckling – bebyggelseutveckling. Tre socknar i Hälsingland under järnåldern*. Opublicerad C-uppsats. Inst. för Arkeologi. Umeå universitet. Umeå.

- Jansson, V. 1951. *Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia*. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Jöran Sahlgren 8. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Stockholm.
- Jørgensen, B. 1977. Stednavn og bebyggelsearkæologi. Nogle Efterræsoneringar. *Kontinuitet og bebyggelse. Beretning fra et symposium d. 12-14 maj 1977 afholdt af Odense Universitet*. Skrifter fra Inst. for Historie og samfundsvidenskab 22:90-93. Odense.
- Kousgård-Sørensen, J. 1958. *Danske bebyggelsenavne på -sted*. Navnestudier utgived av Stednavneudvalget. Nr 1. København.
- Lagerström, H. 1950. Lösa fornfynd och fasta fornlämningar i Själevad. *Ångermanlandsbygd. Hampnäs folkhögskola 1910-1950. Jubileumsskrift: 12-32*. Örnsköldsvik.
- Liedgren, L. 1984. Om proportioner, konstruktioner och mått i ett Hälsingehus från äldre järnålder. *Gård och kulturlandskap under järnåldern. Svenskt-nordiskt seminarium i Hudiksvall 18-20 augusti 1983*. Kulturgeografiskt Seminarium 2/1984:41-58. Rapporter. Meddelanden. Uppsater från Kulturgeografiska institutionen Stockholms universitet.
- Liedgren, L. 1988. Några synpunkter kring den agrara bebyggelsen i mellersta Norrland i gränzonen mellan äldre och yngre järnålder. *Folkevandringstiden i Norden. En krisetid mellem ældre og yngre jernalder. Rapport fra et bebyggelsearkæologisk forskersymposium i Degerhamn, Öland, d. 2.-4. oktober 1985*:115-138. Aarhus.
- Liedgren, L. 1989. Bebyggelseutvecklingen i Forsa, Hälsingland under den äldre järnåldern. *Arkeologi i norr* 2:45-94. Umeå.
- Liedgren, L. 1992. *Hus och gård i Hälsingland. En studie av agrar bebyggelse och bebyggelseutveckling i norra Hälsingland Kr. f. -600 e. Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 2.
- Linde, G. 1951. *Studier över de svenska sta-namnen*. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Jöran Sahlgren 9. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 26. Uppsala.
- Lund, N. 1984. Bebyggelsehistorien er ikke noget privat slagsmål. *Bebyggelsers og bebyggelsenavnens alder. NORNAs niende symposium i København 25-27 oktober 1982*. NORNA-Rapporter 26:229-246. Uppsala.
- Løken, T. 1978. Nye fund fra et gammelt gravfelt. Kan gård og gravplass gå tilbake til eldre bronsealder? *Viking XLI*: 133-165.
- Myhre, B. 1975. Nye bidrag til Rogalands landskapshistorie. *Frå haug ok heiðni*. Tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening og arkeologiske Museum i Stavanger. Nr 1: 231-244.
- Myhre, B. 1980. *Gårdsanlegget på Ullandhaug I*. Arkeologisk Museum i Stavanger. Skrifter 4. Stavanger.
- Myhre, B. 1984. Bosetning og gårdsnavn på Jæren. *Bebyggelser og bebyggelsenavnens alder. NORNAs niende symposium i København 25-27 oktober 1982*. NORNA-Rapporter 26:169-198. Uppsala.
- Møllerop, O. 1964. Se Bakka, T. & Møllerop, O. 1964.
- Møllerop, O. 1973. Jernaldergården i Rogaland. *Bonde-veideman. Bofast-ikke bofast. Foredrag og diskusjoner fra XIII. Nordiske arkeologmøte i Tromsø 1970*. Tromsø museums skrifter XIV:274-279. Tromsø & Oslo & Bergen.
- Nielsen, H. 1977. En undersøgelse af jernalderfundens udbredelse i Præstø Amt. *Kontinuitet og bebyggelse. Beretning fra et symposium d. 12-14 maj 1977 afholdt af Odense Universitet*. Skrifter fra Inst. for Historie og Samfundsvidenskab 22:49-53. Odense
- Nielsen, H. 1978. Det tilfældige fundstofs anvendelse i bebyggelsearkæologien med Østsjælland som eksempel. *Bebyggelsehistorisk metode og teknik. Beretning fra et symposium d. 19-20 maj 1978 afholdt af Odense Universitet*. Skrifter fra Inst. for Historie og Samfundsvidenskab 23. Odense.

- Nylander, E.A. 1974. Hörnett – Odalbyn som blev fabrikkssamhället Alfredshem. *Ångermanland* 13:95-113.
- Olsen, M. 1926. *Ættegård och helligdom*. Oslo.
- Olsen, M. 1939. Norge. *Nordisk kultur* V:5-52. Stockholm & Oslo & Köpenhamn.
- Olsson, E. 1914-15. Översikt över de fasta fornlämningarna i Ångermanland. *Fornvännen* 9:49-80.
- Pettersson, L. 1986. Personnamnstypologi och ortnamnsdatering. *NORNA-Rapporter* 3:27-48.
- Ramqvist, P.H. 1983. *Gene. On the origin, function and development of sedentary settlement in Northern Sweden*. Archaeology and Environment 1. Umeå.
- Ramqvist, P.H. 1988. Högom – nya undersökningar av bebyggelsepå. *Arkeologi i norr* 1:103-127.
- Rathje, L. 1989. Ortnamn och arkeologi. *Ett försök till komparativ materialanalys i nio ångermanländska kustsocknar*. Opublicerad C-uppsats. Inst. för arkeologi. Umeå universitet. Umeå.
- Rønneseth, O. 1974. "Gard" und Einfriedigung. *Entwicklungsphasen der Agrarlandschaft Jærens*. Geografiska annaler. Serie B. Human Geography. Special issue. Number 2. 1975. Stockholm.
- Sahlgren, J. 1920. Fortida svenska kulturprovinser och kulturvägar. *Rig* 3:153-167.
- Sandnes, J. 1972. Stadnamn i Trøndelag. *Trøndermål. Språkav og språkforhold i Trøndelag og på Nordmøre*: 67-105. Oslo.
- Sandnes, J. 1978. Stadnamn og samfund i eldre tid. Noen synpunkter på avgrensning, arbeidsoppgaver og problemstillinger for undersøkelser. *Namn och bygd* 66:113-126.
- Sandnes, J. 1979. Noen aktuelle forskningsoppgaver og problemstillinger i eldre bosetningshistorie. *På leiting etter den eldste garden. Nye metoder i studie av tidlig norsk bosetningshistorie*. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt 6. Oslo.
- Sandnes, J. 1982. Gårdsnavn og bosetning i Jämtland i äldre tid. *Namn och bygd* 70:125-135.
- Selinge, K.-G. 1977. Järnålderns bondekultur i Västernorrland. *Västernorrlands förhistoria*: 153-459. Härnösand.
- Selinge, K.-G. 1979. *Agrarian Settlements and Hunting Ground. A study of the historic Culture Systems in a North Swedish River Valley*. Theses and Papers in North-European Archaeology 8. Stockholm.
- Slomann, W. 1950. Medelpad og Jemtland i eldre jernalder. *Universitetet i Bergen Årsbok, historisk-antikvarisk rekke* 2/1948:5-78. Bergen.
- Sporrong, U. 1971. *Kolonisation, bebyggelseutveckling och administration. Studie i agrar kulturlandskapsutveckling under vikingatid och tidig medeltid med exempel från Uppland och Närke*. Meddelanden från kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet. No. B 23. Stockholm.
- Stenberger, M. 1964. *Det forntida Sverige*. Stockholm.
- Stenvik, L. 1978. *Stadgårder. Et forsøk på arkeologisk datering av en navneklasse*. Oppgave vid Bergens universitet. Bergen.
- Strid, J.P. 1986. Ortnamnen på -rum och kontinuitet i kulturlandskapet. *Fornlämningar och bebyggelsehistoria*. Bebyggelsehistorisk tidskrift 11:187-201. Stockholm.
- Ståhl, H. 1976. *Ortnamn och ortnamnsforskning*. Andra upplagan. Stockholm.
- Ståhle, C.I. 1946. *Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län*. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Jöran Sahlgren 3. Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien 15. Stockholm.
- Thrane, H. 1977. Avsluttende bemærkninger. *Kontinuitet og bebyggelse. Beretning fra et symposium d. 12-14 maj 1977 afholdt af Odense Universitet*. Skrifter fra Inst. for Historie og Samfundsvidenskab 22:117-122. Odense.

- Thulin, G. 1906. *Redogörelse för de ecklesiastika boställena II. Västernorrlands län*. Stockholm.
- Wallander, A. 1986. Ortnamn och fornlämningar under järnåldern i Medelpad och Ångermanland. *Ångermanland-Medelpad* 1986:15-47. Årsbok för Ångermanlands och Medelpads hembygdsförbund. Härnösand.
- Westin, J. 1930. *Kulturgeografiska studier inom Nätra-, Näske- och Utbyåarnas flodområden samt angränsande kusttrakter*. Lund.
- Viklund, K. 1986. *Jordbruket i Norrland under järnålder och tidig medeltid*. Opublicerad C-uppsats. Inst. för Arkeologi. Umeå universitet. Umeå.

MUNTLLIG INFORMATION

- Lars-Erik Edlund, Institutionen för nordiska språk, Umeå universitet.
- Per Ramqvist, Institutionen för arkeologi, Umeå universitet.

OTRYCKTA KÄLLOR

- Raå:s forminnesregister för Ångermanland, med senare anteckningar av E. Baudou. Institutionen för arkeologi, Umeå universitet.
- SHM:s fyndregister för Ångermanland, Institutionen för arkeologi, Umeå universitet.
- Förteckning över lösfynd i Murberget, Härnösand.

ANMÄRKNING

- Litteratur tryckt senare än 1990 har inte kunnat beaktas.